

SÜFYAN ES-SEVRÎ'NİN HADİS TARİHİNDEKİ YERİ BİR MUHADDİS OLARAK SÜFYAN ES-SEVRÎ SÜFYAN AL-THAWRİ'S PLACE IN THE HISTORY OF HADITH

ÖMER FARUK AKPINAR
ARŞ. GÖR.
SAKARYA Ü. İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

Sufyan al-Thawri was one of the pioneers of compilations of hadith in the second century after hijra. He transferred the heritage of Islamic knowledge from the students of the Prophet Mohammad's companions (tâbiün) and also from their student (etbâ' al-tâbiün) to succeeding generations by both writing and teaching. He was one of the imams of Hadith who made significant contributions to the sciences of Tafseer (commentary), Kalâm (theology), Rijâl (biography) and particularly Hadith and Fiqh (Islamic law). Though Sufyan's works did not survive until today, his rich knowledge which was transferred by his students was accepted as one of the primary sources in almost all Islamic sciences of narration.

The objective of this study is to deal with what was said about Sufyan al-Thawri's place in the hadith science which he described it as the most auspicious knowledge of the world, and assessments made about him. Additionally, is to show his deep knowledge about narration (riwayah) and narrators (rawi).

Keywords: Sufyan al-Sawri, al-Thawri, Hadith, al-Jami

ÖZ

Hicrî II. asırdaki ilk tedvin faaliyetlerinin öncülerinden olan Süfyan es-Sevrî, tâbiün ve etbâ'u't-tâbiünden tevarüs ettiği ilim mirasını gerek tedvin gerekse tedris ile sonraki nesillere aktarmış, başta hadis ve fıkıh olmak üzere tefsir, akaid, rical gibi pek çok ilme önemli katkılarda bulunmuş hadis imamlarındandır. Süfyan'ın eserleri doğrudan günümüze ulaşmamış olsa da talebeleri tarafından ondan aktarılan ilim hazinesi, kendi çağından itibaren hemen hemen tüm rivayet ilimlerinde birincil kaynaklardan olarak kabul görmüştür. Bu çalışmanın hedefi Süfyan es-Sevrî'nin dünya ilimlerinin en hayırlısı olarak nitelediği hadis ilmindeki konumuna dair söylenenler ile hakkında yapılan değerlendirmeleri ele almak, onun rivayet ve ravi bilgisinin enginliğini gösteren bir durum tespitinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Süfyan es-Sevrî, Sevrî, Hadis, el-Câmi

Giriş

Sam adı Ebû Abdullah Süfyan b. Saîd b. Mesrûk olan Sevrî, Emevî halifesi Süleyman b. Abdulmelik zamanında 97/715 yılında Kûfe'de doğmuş ve hayatının büyük kısmını bu şehirde geçirmiştir. Muhtelif sebeplerle gittiği Bağdat, Hulvân, Buhârâ, Rey, Cürcân, Merv, San'a, Medine, Mekke, Kudüs, Remle, Askalân, Sûr, Tâif, Vâsıt ve Basra şehirlerinde bu yerlerin meşhur âlimleri ile ilmî müzakerelerde bulunmuştur. Abbasi halifeleri Mansur ve Mehdi tarafından teklif edilen kadılığı kabul etmeyerek 155/761 yılında Kûfe'den ayrılmış ve gizlenmiştir. Kalan ömrünü Yemen ve Hicaz bölgesinde geçiren Süfyan, genel kabul gören görüşe göre 161/778 yılının Şaban ayında 63 yaşındayken Basra'da vefat etmiştir. Süfyan'ın hayatına dair, ilim yolculuklarında müzakerelerde bulunması, dostları ile mektuplaşmaları ile halife Mansur ve Mehdi ile görüşmeleri dışında fazla malumat bulunmamaktadır.¹

Süfyan'ın yaşadığı dönemin hareketli bir dönem olduğu söylenebilir. Özellikle Abbasi hâkimiyeti döneminde ehl-i beyt eksenli isyanların yanı sıra Şia, Hariciler, zındıklar ve diğer siyâsî/dinî hareketlerle mücadele edilmiş, kültürel ve ilmî saha da bir mücadele vermenin gereğiyle İslamî ilimler tedvin edilmeye başlanmıştır. Hadislerin tasnifin-

¹ Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968/1388, VI, 371-373; Ebû Yâ'lâ el-Halil b. Abdullah el-Halilî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis* (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, ts., I, 238; Ebu Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zamân* (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1969, II, 386-391; Ebu Abdullah Şemsuddin ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (ed. Şuayb Arnavud, thk. Ali Ebu Zeyd) Mevsûatü'r-Risâle, Beyrut 1985, VII, 229-279. Sevrî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Akpınar, "Süfyan es-Sevrî'nin Hayatı ve Eserleri" (yayına hazır makale).

de de önemli etkisi bulunan fıkıh ilminin teşekkül süreciyle ilgili çalışmalar bu gayretin bir sonucudur. İdareye getireceği pratik faydalar göz önüne alınarak, yargı ve hukuk sisteminde ihtiyaç duyulan bilgilerin tedvin ve tasnif edilmesine öncelik verilmiştir. Yapılan çalışmalar idare tarafından da desteklenmiş ve teşvik edilmiştir.² Meşhur kıraat bilginleri, ilk tefsir müellifleri, Arap dil bilginleri, mezhep imamı yanı sıra hadis rivayetini devam ettiren ve büyük ölçüde tedvin ve tasnif eden muhaddisler bu dönemde ilmi ve kültürel alanda faaliyet göstermişlerdir. Hadis çalışmaları geniş bir coğrafyaya yayılmış, özellikle Hicaz ve Irak bölgelerinde büyük muhaddisler yetişmiş, hadis yolculukları çoğalmış ve ilk tedvin faaliyetleri artarak devam etmiştir.

Muhaddis bir babanın oğlu olması hasebiyle ilim ehli bir çevrede saygın kişiler arasında yetişen Süfyan, babasının yolunu takip ederek döneminin meşhur ulemasından dersler aldı ve hadis bilgisini zenginleştirdi. Keskin zekâ ve kuvvetli hafıza gücüne sahip olan Süfyan, kısa sürede akranları arasında sıvrılmış, daha küçük yaşta bilgisine ihtiyaç duyulan ve sohbeti aranan biri hâline gelmiştir.³ Hadis müktesebatının geniş olması, fikhî görüşlerinin bir mezhep oluşturacak genişlikte olması ve fikhî meselelerde kıyasa başvurusu sebebiyle o, hem ehl-i hadisten hem ehl-i reyden sayılmıştır.⁴ İlmi seven ve zor hayat şartlarında bile ilimle uğraşan, zekâ ve dehası ile kendini ispatlayan Süfyan hakkında talebelerinin bazı sözleri onun ilmi şahsiyetini ortaya koyar niteliktedir.⁵

Süfyan'ın, 130 kadarı tâbiî olmak üzere 600 kadar hocadan hadis dinlediği söylenir.⁶ “Bize öğretecek bir hoca buldukça ilim öğrenmeye devam ederiz.”⁷ diyen Süfyan'ın ilim öğrendiği hocaların başında İbn Ebî Leylâ (148/765), İbn Şübrüme (144/761), kendisinden çokça rivayette bulunduğu

² Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 35-46.

³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İşfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, VI, 360; Cemaluddîn Ebî'l-Ferac İbnü'l-Cevzi, *Sıfatü's-sa'fe* (thk. Mahmud Fâhûrî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1979/1399, III, 147; Zehebî, *Siyer*, VII, 236.

⁴ İbn Kuteybe, *el-Meârif* (thk. Servet Ukkâşe), Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts., s. 497; Vecdi Akyüz, *Mukayese-li İbadetler İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, I, 31, 62-63.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 343; Ebû Ubeyd el-Âcurrî, *Suâlât fi'l-cerh ve't-ta'dil* (thk. Muhammed Ali Kâsum el-Ömerî), Medine 1979, s. 195; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Müessesetü'r-Risâle, Dumaşk-Beyrut 2009, s. 427; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlel-i't-Tirmizî* (thk. Hemmâm Abdurrahîm Saïd), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001, I, 439, 459, 462, 467; Zehebî, *Siyer*, VI, 398; VII, 237-240, 269; Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevevî* (thk. Abdulvehhâb Abdullatif), I-II, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadisîyye, Riyâd, ts, II, 401.

⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, (thk. Mahmûd et-Tahhân), Mektebetü Meârif, Riyâd 1403, II, 221; Zehebî, *Siyer*, VII, 234. Zehebî onun 272 hocasının ismini verir.

⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 363.

Ebu İshak es-Sebiî (127/745), Mansur b. el-Mu'temir (132/750), Eyyûb es-Sahtiyânî (131/749), Sevrî'nin 'tanıdığım dört büyük hadis hafızından biri' diye bahsettiği Âsım el-Ahvel (142/759), Süleyman el-A'meş (148/765), İbn Cüreyc (150/767), Ma'mer b. Râşid (153/770), Hammâd b. Zeyd (179/795) gelmektedir. Bunlardan başka Ebân b. Tağleb, Muhammed b. Aclân, Ca'fer es-Sâdık, Ebû Hanîfe, el-Evzâî, Muâviye b. Sâlih, İbn Ebî Zî'b, Husayb, Mis'ar, Şu'be ve Ma'mer ilim alışverişinde bulunduğu kendisinden önce vefat eden büyük âlimlerdir.⁸

İnsanlara ilim öğretmeyi en faziletli amel telakki eden⁹ Süfyan'dan ilim alanların sayısının 20 bin kadar olduğu söylene de Zehebî, bu rakamı abartılı bulmakta ve Süfyan'ın talebelerinin ancak bin kadar olabileceğini, meçhul ve kezzablarla birlikte 1400'ü bulabileceğini söylemektedir.¹⁰

Ondan hadis rivayet edenlerin başında Câmi' adlı eserlerini rivayet edenleri zikretmek gerekir. Süfyan'dan otuz bin hadis işittiğini söyleyen Ubeydullah b. Abdurrahman el-Eşcâî (182/798) bunlardan biridir. Kûfede Süfyan'ı Eşcâî'den daha iyi bilen kimsenin olmadığı, onda Süfyan'ın kitaplarının bulunduğu,¹¹ bunları sema ve kıraat yollarıyla rivayet ettiği (er-rivâye al'e'l-vech), ayrıca el-Câmi'ini de olduğu gibi rivayet ettiği belirtilmiştir.¹² Zeyd b. Ebî'z-Zerkâ (193/808), Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî (185/803) ve Abdullah b. Velîd el-Adenî (?), Gassân b. Ubeyd el-Ezdî (?),¹³ Câmi'i rivayet eden diğer isimlerdendir. Bîşr el-Hafî'nin de Cami'i dinlediği ve ona göre amel ettiği,¹⁴ Abdülazîz b. Ebî Osmân'ın (?) da Câmi'yi en iyi bilenlerden olduğu nakledilmiştir.¹⁵

Süfyan'ın kâtipliğini yapan San'a kadısı Hişâm b. Yusuf es-San'ânî (197/812) ve vefatından sonra Süfyan'ın makamına oturan Vekî' b. el-Cerrâh

⁸ Hocalarının bir listesi için bk. Zehebî, *Siyer*, VII, 230-234, 254; Cemâleddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl* (thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996, XI, 155-161. Ebû Dâvud'un, Süfyan'ın hocalarına dair bir telifi olduğu söylenir. Süyûtî, *Tedrib*, II, 363.

⁹ İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm*, I, 63, 103.

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 234. Ahmed b. Sâlih de sayıyı 20 bin olarak zikretmiştir. Hatib, *el-Câmi*, II, 221.

¹¹ Acurri, *Suâlât*, 202; Zehebî, *Tezkira*, I, 311-312.

¹² İbn Sâd, *et-Tabakât*, VII, 328; Mizzi, *Tehzib*, XIX, 108; M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000, s. 37.

¹³ Ancak onun Süfyan'dan çok az şey dinlediği, *Câmi'i* ise arz yolu ile aldığı veya hiç almadığı söylenmiştir. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd ev Medinetü's-selâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, ts., XII, 327. İbnü'n-Nedim onun Süfyan'dan rivayet ettiği eseri *el-Câmi'u's-Sağîr* olarak verir. Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978/1398, 314.

¹⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 36; Mizzi, *Tehzib*, XXIII, 463.

¹⁵ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1953, I, 225; V, 389. Süfyan'ın eserlerini nakledenler için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadislerin Toplanması ve Yazı İle Tespiti*, Hüner Yayınları, Konya 2007, s. 149-152.

(139/756-197/812) da Süfyan'ın hadislerini en iyi bilenlerdendi. Vekî'nin, Süfyan'ın hadislerini ezberden okuyarak talebelerine imla ettirdiği,¹⁶ ancak hadisleri yazmadığından, Sevrî'nin hadisleri kendisinden istendiği zaman akranlarının eserlerini kullandığı söylenir.¹⁷

Sevrî'nin "hadiste müminlerin emiri" ve "üstadımız" dediği¹⁸ ve kendisinden hadis aldığı Şu'be (160/776), ilmi müzakerelerde bulunduğu Mâlik b. Enes (179/795),¹⁹ insanların önünde öne geçirerek kendisine saygı gösterdiği el-Evzaî (157/773),²⁰ "şarkın, garbın ve ikisi arasındaki yerlerin âlimi" diye nitelediği,²¹ "Ben bütün ömrümü Abdullah'ın bir senesi gibi geçirmeyi çok istedim, ancak üç günü bile onun gibi geçirmeye muktedir olamadım."²² dediği rical ve fıkhu'l-hadîs bilgisi ile temayüz eden İbnü'l-Mübârek (181/797); "âlimlerin yakutu" dediği Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî (185/803);²³ hıfzının sağlamlığını 'şeytan gibi' diye nitelediği Yahyâ b. Saîd el-Kattân (198/813);²⁴ Süfyan'a "Sen yaşarken hadis rivayet etmem uygun olmaz" diyen, isim benzerliği nedeniyle senedlerde es-Sevrî ile sıkça karıştırılan Süfyan b. Uyeyne (198/814),²⁵ Süfyan'ın otuz bin kadar hadisini bildiği söylenen Yahyâ b. Âdem (203/818);²⁶ "Süfyan'ın hadis kitabının ben-den çalınması çok da umurumda olmaz. Çünkü bütün hadislerini ezberledim." diyen Ebû Ahmed ez-Zübeyrî (203/818);²⁷ ilk müsned yazarlarından Ebu Davud et-Tayâlisî (204/819); Süfyan'ın hadislerini en iyi bilenlerden ve

¹⁶ Âcurrî, *Suâlât*, 115.

¹⁷ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 77. Sezgin'in Âcurrî'nin *Suâlât*'ından naklettiği bu bilgi ile Ahmed b. Hanbel'in "Size Vekî'nin musannefâtını tavsiye ederim" (Hatib, *Târih*, XV, 660) sözü arasında bir çelişki gözükmemektedir. Vekî'nin "Süfyan'dan hiçbir şey yazmadım. Ondan işittiklerimi ezberler, sonra eve gidince yazardım" sözü (Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan el-Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târih* (thk. Ekrem Ziya el-Ömerî), I-IV, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1410, I, 716; Hatib, *Târih*, XV, 659) onun kendi sözü olduğundan daha kabule şayandır. Nitekim Vekî'nin kendisinin kitabının bulunmadığı, talebelerine Süfyan'ın rivayetlerini yazdırdığı nakledilir. Âcurrî, *Suâlât*, 115.

¹⁸ Muhammed Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler (Hz. Peygamber'in Hadislerine Müslümanların Hizmetleri)*, çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 316.

¹⁹ Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 310-312. İmâm Mâlik, fikir alışverişinde bulunduğu Süfyan hakkında; "Irak, dirhem ve elbiselerle bizden üstündü. Süfyan'dan bu yana da ilimce bizden üstün oldu" diyerek onun büyüklüğünü ve ona olan saygısını dile getirmiştir. Zehebî, *Tezkira*, I, 106; Süfyan b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, *Tefsîru Süfyan es-Sevrî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403, (mukaddime), s. 11.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 112.

²¹ Hatib, *Târih*, X, 162; Zehebî, *Siyer*, VIII, 389.

²² Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 163; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 481; Mizzi, *Tehzib*, XVI, 15.

²³ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbü'z-zühûd*, (thk. Âmir Hasen Sabri), Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, Beyrut 1999, s. 23-24. "Allah'ın insanlara bahsettiği bir nimet" (Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 360) olarak vasıfladığı Süfyan'a nasihatte bulunduğu dair bkz. Zehebî, *Siyer*, VII, 284.

²⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 468; VII, 236; IX, 177.

²⁵ el-Hasen b. Abdurrahmân er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vât* (thk. Muhammed Acâc Hatib), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971, s. 352-353; Zehebî, *Siyer*, VIII, 455.

²⁶ Mizzi, *Tehzib*, XIX, 109.

²⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 530; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (thk. Ali el-Becâvî ve kızı), Dâru'l-fikr, Mısır ts, III, 595; İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 227.

günümüze bir parçası ulaşan hadis cüzünün ravisi Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî (211/826);²⁸ Süfyan'ın rivayetleri konusunda elimizdeki en önemli kaynak olan Abdurrezzâk (211/826);²⁹ Süfyan'ın hadislerinde ihtisas sahibi, ravilerin isimleri ve nesepleri konusunda vukûf sahibi Fadl b. Dukeyn (219/834)³⁰ Süfyan'ın önde gelen diğer talebelerinden bazısıdır.³¹

Süfyan'ın hadislerini en iyi bilen kimseler olarak İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saïd, Vekî', Abdurrahmân ve el-Eşcaî zikredilmiş, bunlardan sonra ise Yahyâ b. Âdem, Ubeydullah b. Mûsâ, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Ebû Huzeife, Kabîsa, Muâviye b. Hişâm ve el-Firyâbî sayılmıştır.³² Ondan ilim almış en son vefat eden kişi olarak da Ali b. el-Ca'd (230/844-845) zikredilmiştir.³³

Süfyan'ın tefsir, fıkıh, tasavvuf ilimlerindeki yeri ile akidesi ve zühdü konularında çalışmalar³⁴ bulunduğundan bu yazıda sadece hadis ilmi çerçevesinde ilmi kişiliği ele alınacaktır.

Süfyan es-Sevrî'nin Hadis İlimindeki Yeri

İbn Hacer'in yedinci tabaka muhaddislerinin öncülerinden olarak saydığı³⁵ Süfyan es-Sevrî, hadis ve rical ilmindeki müktesebatı ile birçok kişi tarafından "hadiste müminlerin emiri" olarak nitelenmiş muhaddislerden biridir. Diğer birçok kimse yanında kendi akranı olan, hadis, rical, illel, cerh ve tadil ilimlerinin öncülerinden kabul edilen Şu'be ile cerh ve tadilde teşdidi ile maruf olan Yahyâ b. Maîn'in onu bu sıfat ile nitelemeleri onun ilimdeki otoritesini açıkça göstermektedir.³⁶ Nitekim insanların başkalarının-

²⁸ Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî, *Min hadîsi'l-imâm Süfyan b. Saïd es-Sevrî*, (thk. Âmir Hasen Sabri), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2004, s. 28 (muhakkikin notu).

²⁹ *el-Mektebetü's-şâmile* programında yaptığımız bir taramada *Musannefte* es-Sevrî kelimesi 4273 kere, Süfyan es-Sevrî ismi ise 5 yerde geçmektedir. Bunun yanında sadece Süfyan şeklinde aktardığı rivayet de bulunmaktadır. Abdurrezzâk, Süfyan'dan yaptığı rivayetlerde genellikle nisbesini kullanmış, ismini az zikretmiştir.

³⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 537; İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 270-273. Süfyan'dan 4000 kadar hadis aldığı ve onun yüz kadar hocasından hadis yazdığı nakledilmiş (Mizzi, *Tehzib*, XXIII, 205), Süfyan'ın hadisleri konusunda Yezid b. Ebî Hakim'den daha üstün olduğu söylenmiştir (Âcurri, *Suâlât*, 149).

³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 26. Talebelerinin geniş listesi için bkz: Zehebî, *Siyer*, VII, 234-236.

³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 62; Fesevî, *el-Marîfe*, I, 716, 717; Zehebî, *Siyer*, VII, 249. Bugün elimizde bulunan *Sevrî Tefsiri*'nin râvisi Ebû Huze'fî'dir. Ebû Nuaym ve Yahyâ b. el-Yemân da onun önde gelen talebeleridir. Bilgi için bkz. Akpınar, "Süfyan es-Sevrî'nin Hayatı ve Eserleri" (yayına hazır makale).

³³ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 44.

³⁴ Diğer çalışmalar için bkz. Akpınar, "Süfyan es-Sevrî'nin Hayatı ve Eserleri" (yayına hazır makale).

³⁵ İbn Hacer, *Takrib*, 184. İbn Sa'd, onu altıncı tabaka arasında zikretmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 371.

³⁶ Hatîb, *Târih*, IX, 158, 164, 165; Zehebî, *Tezkira*, I, 204; *Siyer*, VII, 236; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 57. Bu tabir sadece Süfyan için kullanılmamıştır. Ebu'z-Zinâd, Şu'be, Mâlik, İbn Hanbel, Buhârî, Dâraikutnî gibi ömürlerini hadis ilmine adanmış, bu ilimde en yüksek mertebeye yükselerek haklı bir şöhret kazanmış muhaddisler için de kullanılmıştır. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 75.

dan ilim alabilmek için ondan kendilerine referans olmasını istedikleri görülmektedir.³⁷ Ali b. el-Medînî, isnadların dönüp dolaştığı altı kişinin ilminin kendilerinden sonraki musannif kimselere geçtiğini söyledikten sonra Kûfe'den de Süfyan'ı saymaktadır.³⁸

Süfyan hakkında, hocalarının, akranlarının, talebelerinin ve daha sonraki âlimlerin övgü dolu pek çok sözü bulunmaktadır. İbnü'l-Mübârek, Süfyan'ın hadis ilmindeki üstün konumuna dikkat çekmek için "Süfyan gibisini görmedim. Sanki o, bu iş (hadis ilmi) için yaratılmış." "Yeryüzünde ondan daha bilgili birisini tanımıyorum." diyerek onu övmüştür.³⁹ Döneminde fıkıh, hadis ve zühde öncü olduğu için muhaddislerce imam kabul edilen Süfyan es-Sevrî, özellikle fıkıh konusunda, hadisin fıkıhın hangi babıyla alakalı olduğunu tespitinde hadisçilerin önderi kabul edilmiştir.⁴⁰ Süfyan, Süfyan b. Uyeyne'ye neden insanlara hadis rivayet etmediğini sorunca, İbn Uyeyne; "Sen yaşarken hadis rivayet etmem uygun olmaz." cevabını vererek hem hocasına saygısını ifade etmiş, hem de rivayet etse de kimsenin onu bırakıp kendisine teveccüh etmeyeceğini ima etmiştir.⁴¹

"İnsan için hadisten daha faydalı bir şey yoktur." diyerek hadise büyük değer atfeden Süfyan'ın hadis ilmine ayrı bir önem verdiği, onu "Dünya ilimlerinin en hayırlısı" olarak nitelediği bilinmektedir.⁴² O, "Bu ilmi öğreniniz, sonra ezberleyiniz, sonra da onunla amel ediniz. Amel ettikten sonra onu neşrediniz."⁴³ diyerek insanlara hadise ve hadisle amele yönelmelerini tavsiye etmiştir. Gerek Kûfe'de kaldığı müddetçe, gerekse seyahatleri esnasında hadisle meşgul olmuş, bu ilme büyük hizmetlerde bulunmuş, hayatının son demlerinde bile işittiği bir hadisi yazmaktan geri durmamıştır.

Buna mukabil Süfyan'dan hadis ilminin değeri ve onunla ilgilenme konusunda farklı söz ve uygulamalar aktarılmıştır. "Hadis talep etmek ölüme

³⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 507.

³⁸ Ebû Abdullah Ali b. el-Medînî, *el-İlel* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1980, 39.

³⁹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh*, I, 56.

⁴⁰ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Main, *et-Târih*, (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), c. III, Mekke 1979, III, 96; Ayhan Tekin, *Geleneğin Altın Zinciri: Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 158.

⁴¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 352-353.

⁴² Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 366; Zehebî, *Siyer*, VII, 255, 274; *Tezkira*, I, 204.

⁴³ İbn Sâd, *et-Tabakât*, VI, 371; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 362.

hazırlık değil, insanın meşgul olduğu bir uğraştır (illet).⁴⁴ sözü ile bu işin dünyalık bir meşgale hâline geldiğini vurgulamış, “Talebü’l-hadisın iyi işlerden olmamasından korkarım. Çünkü bu artmakta olduğu hâlde, iyi işlerden her şeyin noksanlaştığını görüyorum.”⁴⁵ diyerek endişesini belirtmiş, “Kılacağım iki rekat namaz, bana göre, hadisten daha ümit verir.”⁴⁶ “Hadisten başka bir şey sebebiyle nefsimden endişe etmem!”⁴⁷ “Hadis, altın ve gümüşten daha çoktur. Hadisin fitnesi de altın ve gümüşün fitnesinden daha şiddetlidir.”⁴⁸ sözleriyle ilmin sorumluluğuna dikkat çekmiş, “İlmimden tamamen kurtulmamı ne kadar arzu ederim.”⁴⁹ diyerek bir nevi pişmanlığını dile getirmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Sevrî’nin bu sözünden kastının hadislerin hakkını verememe ve amel edememe endişesi olduğunu söyler.⁵⁰ Ebû İshâk el-Fezârî’nin (188/804) uydurma rivayetler endişesi ile ona, “Sakın hadise yaklaşma” dediği,⁵¹ Râbiatü’l-Adeviyye’nin ise “Süfyan ne iyi bir insan! Keşke hadis (rivayetini) sevmemiş olsa” dediği,⁵² yakın arkadaşlarından olan İbrahim b. Edhem ve Bîşr-i Hafî gibi sûfîlerin hadisle meşgul olanlara uyarılarda bulundukları nakledilmiştir.⁵³ Çok fazla hadis rivayet etmekten kaçınan Süfyan, “niçin hadis rivayet etmiyorsun” sorusuna “Hadis rivayet eden zelil olur.” diyerek cevap vermiştir.⁵⁴ Süfyan’dan aktarılan bu söz ve uygulamalarla birlikte onun, hayatının son demlerine kadar bu ilimle meşgul olduğu göz önünde bulundurulduğunda bütün bu uyarıların belli bazı kimselere yönelik veya bazı hâllere has olduğu söylenebilir. Nitekim o, “Sizi ve kendimi gizli şehvetten sakındırırım. Bu şehvet size söylediğim, ‘Bana gelmeyiniz!’ sözündedir. Siz bana gelmezseniz muhak-

⁴⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 364; İbn Abdilber, *Câmiu beyânî’l-ilm*, II, 254; Zehebî, *Siyer*, VII, 255. Zehebî, Sevrî’nin bu sözünü tasdik ederek talebü’l-hadisın gayesinin büyük kısmını, güzel yazı ve âli isnad elde etmek, hocaları çoğaltmak, lakap ve senâlarla sevinmek, rivayetlerde tercih edilebilmek için uzun ömür talep etmek gibi nefsânî amaçların oluşturduğunu söyler. Zehebî, *Tezkira*, I, 204. Bundan Süfyan’ın, bu sözü ile ilim talebinde ihlase ve kesbedilen ilim ile âmil olmaya teşvik ettiği anlaşılır.

⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 369; İbn Abdilber, *Câmiu beyânî’l-ilm*, II, 247.

⁴⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 367.

⁴⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 366; Hatîb, *Şeref*, 120; Zehebî, *Siyer*, VII, 255, 274.

⁴⁸ Fesevî, *el-Ma’rife*, I, 727; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 363; Hatîb, *Şeref*, 120.

⁴⁹ Fesevî, *el-Ma’rife*, I, 727; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 363; VII, 36-37, 57, 63; İbn Abdilber, *Câmiu beyânî’l-ilm*, II, 254; Zehebî, *Siyer*, VII, 255, 274.

⁵⁰ Hatîb, *Şeref*, 117.

⁵¹ Kâdî, *Fadlu’l-i’tizâl*, 193; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2004, s. 162.

⁵² Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Mekki, *Kütü’l-kulûb fi muâmeleti’l-mahbûb* (thk. Âsim İbrâhîm el-Kiyâli), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2005, II, 94; Muhiittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışılabilir Rivayetler), Yediveren Yayınları, Konya 2001, s. 64.

⁵³ Rivayetler ve değerlendirmesi için bkz. Abdullah Aydınli, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İstanbul 1986, s. 135-158.

⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi*, I, 222. Benzer söz ve uygulamaların bir değerlendirilmesi için bkz. Özdirek-Çavuşoğlu, “Süfyan es-Sevrî”, s. 25.

kak ben size gelirim. Size rivayet etmemiş olsaydım şüphesiz duvarlara rivayet ederdim.”⁵⁵ sözleriyle hayatı boyunca iktisab ettiği ilmi öğretme noktasındaki arzusunu dile getirmiş, insanları hadis öğrenmeye teşvik etmiştir.

Rical kitapları Süfyan'ı tanımlarken sika, hâfız, fakih, âbid, imâm, hüccet, müçtehid, şeyhu'l-islâm, emîru'l-mü'minin fi'l-hadis, imâmü'l-huffâz şeklinde bahsederler.⁵⁶ Süfyan tanıtılırken genelde dönemindeki muhaddislerle karşılaştırılmış, birtakım özellikleriyle onlardan üstün görülmüştür. Zehebî, “Süfyan, Mâlik'ten daha fazla hadis biliyor ve rivayet ediyordu. Ancak Mâlik, ricali seçerek hareket ediyordu. Süfyan, Şu'be'den de fazla hadis biliyordu. Nitekim Şu'be'nin rivayetleri 10 bin civarında iken Süfyan'ın rivayetleri 30 bin kadardı.” “O Şu'be'den daha sağlam, rical konusunda ondan daha bilgiliydi.” şeklindeki sözleri aktarır.⁵⁷ Yahyâ b. Maîn'in ne hadiste, ne fıkhıta, ne zühdde ne de başka bir konuda hiç kimseyi ona tercih etmediği nakledilmiştir.⁵⁸ İshâk b. Râhûye ise “Sevrî, Mâlik ve Evzaî bir konuda ittifak ettikleri vakit, o, sünnettir.” demiştir.⁵⁹ Âlimler onun hadiste, fıkhıta, zühhd ve takvâda, sade yaşayış ve hakkı söyleme gibi güzel hasletlere sahip olma hususunda önde gelen imamlardan olduğunda aynı görüştedirler.⁶⁰

Sika bir ravi olarak kabul edilen Süfyan, adaletlerine şahitlik edecek herhangi bir muaddile muhtaç olmayan âlimler arasında zikredilmiş, onun adalet vasfı, gerek ehl-i hadis gerekse diğer ilim ehli arasında şüpheye mahal bırakmayacak derecede şöhrat bulmuştur.⁶¹ Nitekim İbn Ebî Hâtim, cerh ve tadile ihtiyaç duymayan, hadis ve ricaline dair bilgilerine başvurulana, vukuf sahibi, Allah'ın İslâm âlemi ve dinde önder kıldığı birinci tabakadaki hadisçi-

⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 366, 369; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 230; Hatib, *Şeref*, 105; Zehebî, *Siyer*, VII, 274.

⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, 236-240; İbn Hacer, *Takrib*, 184.

⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 239; *Tezkira*, I, 206.

⁵⁸ İbn Maîn, *et-Târih*, III, 96.

⁵⁹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 467; Zehebî, *Siyer*, VII, 116. Bundan hareketle Süfyan'ın içinde bulunduğu fıkıh otoritelerinin ittifaklarının da sonrakiler tarafından sünnet genel çerçevesinde anlaşıldığını söylenmiştir. Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek: Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998, s. 68. Nitekim bu âlimlerin bazı sözleri hadis olarak bile aktarılmış ve uydurmacıların uğrak yeri haline gelmiştir. Süfyan'ın sözlerinin hadis olarak nakledilmesinin örnekleri ileride ele alınacaktır.

⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 240; Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, 314.

⁶¹ Mizzi, *Tehzib*, XI, 169; Süyûtî, *Tedrib*, I, 301. Hatta bu konuda bazı garip rivayetler de vardır. Mesela Câbir b. Ebî Hakîm adındaki bir zât rüyasında Rasulullah'ı görür. Ona “Ya Rasulallah! Ümmetinizden Süfyan es-Sevrî denilen zât 'Lâ beşe bih: sika biri midir?’ diye sorar. Resul-i Ekrem de adama: ‘Lâ beşe bih: Evet sikadır” şeklinde cevap verir. (Beyhakî, *Delâil*, II, 405; Seyit Avcı, *Süfilerin Hadis Anlayışı (Bursevî Örneği)*, Ensar Yay., Konya 2004, s. 135.) İbn Arabî, “Bu ümmetin âlimleri, İsrailoğullarının Peygamberleri gibidir” şeklindeki rivayetle –isnadı sağlam olmamakla birlikte– ihticac eder ve onların başta sahabe olmak üzere tabiün ve etbâu't-tâbiün olduğunu söyler, Süfyan'ı da onlar arasında zikreder. (Muhyiddin İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-mekkiyye* (thk. Osman Yahyâ), I-XIV, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır 1985, I, 151; Avcı, *Süfilerin Hadis Anlayışı*, s. 229.)

ler arasında onu da zikretmiştir.⁶² Bu nedenle uluvvün ikinci derecesi olarak, sahih olmak şartıyla, Süfyan es-Sevrî'ye yakın olmak da sayılmıştır.⁶³ Osman b. Saîd ed-Dârimî; Mâlik, Hammâd, Süfyan, Şu'be ve İbn Uyeyne'nin rivayet ettiği hadisleri bilmeyen kişinin hadiste müflis kabul edileceğini söyler.⁶⁴ Buradaki müflis kelimesini "hadis hafızı sayılamayacağı" şeklinde açıklayan Zehebî, bu beş ismin rivayetlerini tarikleri bilen ve illetleri anlayan kişinin sünnet-i nebeviyenin yarısına, hatta daha fazlasına vakıf olacağını, ancak bunlardan sadece Sevrî'nin rivayetlerinin senedleriyle ve sıhhat durumlarına işaret edilerek yazıldığında on cilt kadar tutacağını söyler.⁶⁵

Süfyan, hem künyesi (Ebu Abdullah), hem de ismi üzerinde ihtilaf olmayan ve ikisi ile de meşhur olan âlimlerden sayılır.⁶⁶ Ancak Sevrî, kimi zaman Süfyan b. Uyeyne ile karıştırılmıştır. Genelde senetlerde mutlak 'Süfyan' olarak geçen tabir Sevrî'yi kastetse de bazen İbn Uyeyne için de kullanılmıştır.⁶⁷

Sonuç olarak Süfyan es-Sevrî'nin âlim, abid, zahid biri olduğu, imamlığında, itkan, hıfz, ma'rifet, zabt, vera' ve zühdünde âlimlerin ittifak ettiği bir muhaddis olduğunu söylemek mümkündür.

Süfyan'ın hadis ilmindeki yeri konusunu şu başlıklar altında ele almak mümkündür:

1. İlim Talebinde Niyet

İlim ehli bir ailede yetişen ve genç yaşlarda ilme yönelen Süfyan es-Sevrî, hadis/ilim öğrenme konusunda öncelikli şartın halis niyet olduğunu vurgular. Onun "Niyet halis olduktan sonra hadis talebinden daha faziletli bir iş yoktur." sözü⁶⁸ hadis ilminin ve hadislerle meşgalenin önemini bildirmesinin yanında, bundaki gayenin de halis olması gerektiğini vurgular. Hadisle

⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 10.

⁶³ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 411. Süyûtî, tercih sebebi olarak hadis imamlarına yakın olmayı saymış, fakat örnek olarak zikrettiği isimler arasında Süfyan'a yer vermemiştir. Süyûtî, *Tedrib*, II, 165. Bu, onun diğer isimleri yeterli gördüğünden olsa gerektir. Ebû Bekr b. Ayyâş, Süfyan'a yakın olan kimselerin kendi gözünde değer kazandığını belirtir. Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 358.

⁶⁴ Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh eş-Şehrazûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî ulûmi'l-hadis*, (thk. Abdullah el-Miñşâvî), Dâru'l-Hadis, Kahire 2010, s. 240; Zehebî, *Siyer*, XIII, 323.

⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 323; Özdirek-Çavuşoğlu, "Süfyan es-Sevrî", s. 25.

⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 300; Süyûtî, *Tedrib*, II, 286.

⁶⁷ Süyûtî, *Tedrib*, II, 329. Meselâ İbn Uyeyne'nin talebesi olan Humeydî, hocasından rivayetlerinde "Süfyan" ismini sıkça kullanır. Süfyan es-Sevrî'ye yetişmediğinden olsa gerek karışma endişesi olmadığından sonraki âlimler de Humeydî'nin İbn Uyeyne'den nakillerinde ismi ile yetinmişlerdir. Sevrî ve İbn Uyeyne'nin karıştırıldığına dair bir örnek için bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 313.

⁶⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 366; Zehebî, *Tezkira*, I, 205.

meşguliyeti dünyalık bir iş olarak değerlendiren⁶⁹ Süfyan, gaye Allah'ın hoşnutluğu olduğunda ise hadisi en hayırlı iş olarak değerlendirmiştir. O, "Bana göre hadis kadar (mesuliyetinden) korkulacak hiçbir şey yoktur. Ama Allah'ın hoşnutluğunu, O'nun katındaki ecir murad eden kimse için de hadisten daha faziletli bir şey yoktur."⁷⁰ "İlim talebi Allah'tan sakınmak için yapılırsa faziletlidir. Bu olmazsa sıradan bir şey gibi olur."⁷¹ "İlim talebi filan filandan şöyle nakletmiştir, demekle olmaz. İlim talebi, ancak Allah'tan korkmakla olur."⁷² sözüyle dünyevî gayelerden uzak, Allah'ın rızasını gözetten bir hadis tahsilini tavsiye etmekte, hadis talebinde niyetin önemiyle beraber, bu işin getirdiği sorumluluğa da dikkatleri çekmektedir. Kişinin hadis talebinde bulunmadan önce yirmi sene edep eğitimi ve ibadetle meşgul olması gerektiğini⁷³ söyleyerek de hadis öğrenimindeki niyet ve sorumluluğun önemini ifade etmektedir. Hatta halis niyetli bir ilim talibi bulsa hemen evine gidip ona rivayette bulunacağını söyler.⁷⁴ Talebelerini sürekli ilme teşvik eden⁷⁵ Süfyan, hadisin bir kuvvet olduğunu, onunla dünyalık arayanın aradığına, ahiret umanın da umduğuna ulaşabileceğini söylemiştir.⁷⁶ Süfyan'ın ilim talebinde bulunan kimselere geçimlerini sağlayacak maişetlerinin olup olmadığını sorduğu ve yeterli kazancı olmayanın ilmi bırakıp, maişetini temine çalışması gerektiğini söylediği nakledilmiştir.⁷⁷

İnsanlar arasında hadis talebesinden daha faziletli birisi olmadığını söyleyen Sevrî'ye 'Ama raviler, herhangi bir niyet olmaksızın hadis talebinde bulunuyorlar?' diye sorulduğunda o, 'onların hadis talep etmeleri zaten niyetidir' diyerek cevap vermiştir.⁷⁸ Süfyan, niyetin önemi ile birlikte onu gözetmekle işin bitmeyeceğini de şu cümlelerle ifade etmiştir: "Allah, amele dökülmeyen sözü ve niyeti olmayan ameli kabul etmez. Kitap ve sünnete uygun olmayan sözü, ameli ve niyeti de kabul etmez."⁷⁹ Amelin önemine dikkat çekmek için Hz. Peygamber'den

⁶⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 364; Zehebî, *Tezkira*, I, 204.

⁷⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 177; Hatib, *Şeref*, 127; Süyûtî, *Tedrib*, II, 141.

⁷¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 362; İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm*, I, 343.

⁷² Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 370.

⁷³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 360; Hatib, *el-Kifâye*, s. 67; Süyûtî, *Tedrib*, II, 5.

⁷⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 366; Hatib, *el-Câmi*, I, 338; *Şeref*, 105.

⁷⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 362; İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm*, I, 117-118. Talebelerine "hadisleri öğrenmeyi çoğaltın, çünkü bunlar birer silahtır" dediği nakledilir. Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 364; Hatib, *Şeref*, 127. Hatib, Süfyan'ın bu sözünü 'her türlü rivayeti öğreniniz ve aktarınız' şeklinde yanlış yorumlayarak, bunu garip olarak nitelemiş ve çok hadis rivayet etmenin imamlarca hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Hatib, *Şeref*, 129.

⁷⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 366.

⁷⁷ Hatib, *el-Câmi*, I, 98.

⁷⁸ Hatib, *el-Câmi*, I, 338; *Şeref*, 127; Süyûtî, *Tedrib*, II, 130.

⁷⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 224.

“İlim öğrendiği hâlde amel etmeyene yazıklar olsun! Bilmediği şeyleri öğrenmeyen kimseye de yazıklar olsun!”⁸⁰ sözünü aktaran Süfyan, bunu hayatında yaşayarak göstermiş, hatta ilmi ile amel edenlerin efendisi⁸¹ kabul edilmiştir.

Nitekim ailesinin maddi durumu iyi olmamasına rağmen o ilme yönelmiş, çıktığı ilim yolculuklarında ücret karşılığı kervanlarda çalışarak iâşesini temin yoluna gitmiştir.⁸² İlimde otorite hâline gelmeye başlayan Süfyan’ın, daha sonraları ilmi bağımsızlığını korumak için ticaretle uğraştığı, yanında para bulundurduğu, bu vesile ile özellikle idarecilere muhtaç hâle gelmeden ilim tahsiline devam ettiği nakledilmiştir.⁸³ Onun, kusurlu davranma endişesinden ötürü dostlarından hediye kabul etmediği anlatılır. Hatta bir gün Belhli birisi, Süfyan’a bir elbise hediye etmek istedi, fakat onu geri çevirdi. Hadisle ilgilenen birisi olmadığı hâlde neden hediye kabul etmediğini sorunca “Evet, sen hadis dinlemedin ama kardeşin benden hadis dinledi. Hediye kabul etmemin bana onu diğer talebelerimden daha çok sevdireceğinden endişe ettiğim için böyle davrandım” dedi.⁸⁴

2. İsnada Verdiği Önem

“İsnad, hadisin süsüdür”⁸⁵ diyen Süfyan es-Sevrî, hadislerin isnadları ile birlikte rivayet edilmesine büyük önem vermiştir. Hadislerin sıhhatini tespit edebilmek ve asılsız rivayetlere karşı koyabilmek için isnad bilgisinin gerekli ve önemli olduğunu vurgulayan Sevrî’nin “İsnad müminin silahıdır. Silahı olmayan ne ile savaşıacaktır?”⁸⁶ sözü hadis âlimleri arasında meşhur olmuştur. Süfyan’ın bu benzetmeyi farklı zamanlarda defaten kullandığı söylenebilir. Nitekim Abdurrezzâk kendisine hac mevsiminde bir şey sorduğunda ona: ‘Heyhât! Sen silah (isnad bilgisi) sahiplerindensin’ diye cevap verdiği nakledilir.⁸⁷ O, bu sözülle isnadın, dolayısıyla da sünnetin

⁸⁰ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni’l-ilm*, I, 184.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 236.

⁸² Ahmed b. Abdullah el-İclî, el-Kûfî, *Ma’rifetü’s-sikât* (Abdulâlim Abdulazim), Mektebetü’d-dâr, Medine 1985, I, 368-369, 409.

⁸³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 372; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 381; Zehebî, *Siyer*, VI, 277. Ayrıca bkz. Özdirek-Çavuşoğlu, “Süfyan es-Sevrî”, s. 24.

⁸⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 3.

⁸⁵ Ebû Saïd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem’ânî, *Edebü’l-implâ ve’l-istimplâ* (thk. Saïd Mücmed el-Lehhâm), Dâru Mektebeti’l-Hilâl, Beyrut 1989, s. 12.

⁸⁶ Ebû Hâtım Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisin ve’d-duafâ ve’l-metrûkîn* (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1992, I, 27; Hatib, *Şeref*, 41. Farklı bir versiyonu şöyledir: “İsnad müminin silahıdır. Âli isnâdı gözetmek ise sünnettir.” Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, II, 160.

⁸⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 367.

korunmasının önemine dikkat çekmiş, bu hususta raviler ve rivayetler hakkında değerlendirmelerde bulunarak üzerine düşen görevi yapmıştır.

İsnad kullanımının başlamasına dair şu açıklamalar da ona aittir: “Raviler yalan söylemeye başlayınca, biz de onlara karşı tarih silahını kullanmaya başladık. Şeyhe ne zaman doğduğunu soruyorduk. Buna göre yalan söyleyip söylemediğini anlıyorduk.”⁸⁸ Süfyan'ın bu sözü uydurma hadislerin zuhuru ile isnad tatbikinin başladığına, muhaddislerin ravilerin hâllerini bilme ve isnada ne kadar önem verdiklerine ve hadis ravilerinin ciddi bir araştırma konusu olduğuna şahit gösterilmiştir.

Süfyan, her ne kadar heva ve bidat ehlinde rivayette bulunanlardan olsa da isnada son derece önem vermiş, böyle kimselerden rivayette bulunurken durumlarını açıklamaya da özen göstermiştir.⁸⁹

İkinci asrın önde gelen muhaddislerinden olan Süfyan'ın rivayetlerde âli isnada da önem verdiği görülmektedir. O Basra'ya geldiğinde Hammâd b. Seleme'yi bulmuş, ona selam vermeden önce bir hadis sormuş, selamı sonraya bırakmıştır. Hammâd, böyle davranmasının sebebini sorduğunda ise “Hadisi senden dinlemeden ölebileceğinden korktum” diye cevap vermiştir.⁹⁰ Buna mukabil kendi talebelerinden de yazdığı hadisler bulunmaktadır.⁹¹

Süfyan'ın hem isnada verdiği önem, hem de fakih ve hafız bir muhaddis olması ondan gelen rivayetlerin en sağlam isnadlar arasında sayılmasını sağlamıştır. Nitekim Kûfe'nin, hatta Iraklıların en iyi isnadı olarak Süfyan → Mansur b. el-Mu'temir → İbrahim en-Nehaî → Alkame → İbn Mes'ud tarihi zikredilmiştir.⁹² İbnü'l-Mübârek, bu isnadla gelen bir hadisin sanki bizzat Peygamber'den işitilmiş gibi olduğunu ve insanların icma ettiği en iyi şeyin bu isnad olduğunu söyler.⁹³ Veki' b. el-Cerrâh da bu isnadı tercih sebebi olarak onun fakîhun an fakîhin an fakîhin an fakîh olduğunu belirtir.⁹⁴

⁸⁸ Hatib, *el-Kifâye*, 137; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 382; Süyûtî, *Tedrib*, II, 350; Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, TDV Yay., Ankara 2006, s. 86.

⁸⁹ Örnekleri için bkz. Hatib, *el-Kifâye*, 104, 105.

⁹⁰ Hatib, *el-Câmi*, II, 182.

⁹¹ İbn Mehdî'den yazdığına dair bkz. Hatib, *el-Câmi*, II, 218.

⁹² Veki, İbnü'l-Mübârek, İclî ve Nesâî'den naklen. Hatib, *el-Kifâye*, 427; Zehebî, *Siyer*, VII, 236; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnî's-Salâh* (thk. Rubeyyî' b. Hâdî), Dâru'r-Râye, Riyâd 1994, I, 253; Süyûtî, *Tedrib*, I, 82. Bu isnadın İbn Mes'ud'dan gelenlerin en sağlamı olduğu da söylenmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmî'l-hadis*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1977, s.55; Süyûtî, *Tedrib*, I, 84.

⁹³ Hatib, *el-Kifâye*, 427.

⁹⁴ Süyûtî, *Tedrib*, II, 172.

Süfyan'ın, isnad konusunda seçici davrandığı ve bir konuda Mansur'dan gelen rivayet varsa, diğer rivayetlerden önce ondan başladığı nakledilmiştir.⁹⁵

Bunun yanı sıra Ahmed b. Hanbel, Kûfe'nin en sağlam isnadı olarak Yahyâ b. Saïd el-Kattân → Süfyan es-Sevrî → Süleyman et-Teymî → el-Hâris b. Süveyd → Hz. Ali tarikini de zikretmiştir.⁹⁶ Vekî'den gelen bir rivayette de o, Süfyan → Mansur → İbrâhîm → el-Esved → Hz. Aişe isnadını başkasına tercih etmektedir.⁹⁷

3. Hafıza Kuvveti

Süfyan es-Sevrî, hafızası konusunda kendisine güvenilen hadis hafızlarından biridir. Onun, duyduğu her şeyi ezberlediği, hatta hafızasını başka şeylerin meşgul etmesinden endişe ettiği,⁹⁸ hıfz konusunda Şu'be'den daha sağlam olduğu, rivayetlerinin sayısının otuz bine ulaştığı⁹⁹ söylenmiştir. Bizzat Süfyan "Hafızam kendisine tevdi ettiğim hiçbir şeyde bana ihanet etmedi" diyerek hafızasının oldukça sağlam olduğunu ifade eder.¹⁰⁰ Onun, hafızasına olan tam güveni sayesinde bir rivayeti ezberledikten sonra başkalarının o rivayet konusunda muhalefetlerine aldırmadığı söylenmiştir.¹⁰¹ Şu'be de Süfyan ben-den daha iyi hafızdır. Onun aktardığı rivayetleri hocalarına sorduğumda aynen onun aktardığı gibi olduğunu görürdüm." demiştir.¹⁰² Hüseyin b. Hafs'a (211/826) 'Süfyan size bunları elindeki bir kitaptan mı rivayet etti?' diye sorulduğunda o şöyle demiştir: "Hayır, hafızasından nakletti. Hadisçiler, konuları yazarken, Süfyan rivayetleri tek tek zikrederdi (serd)."¹⁰³

Süfyan'ın A'meş'in hadislerini ondan daha iyi bildiği söylenmiştir. Zâide (161/777) şöyle bir hadise anlatır: A'meşe gelirdik ve bize rivayette bulunurdu. Böylece ondan pek çok şey yazdık. Daha sonra bunları Süfyan'a sordumuzda, o 'bu A'meş'in hadislerinden değil' dedi. 'Bize o rivayet etti' desek de kabul etmedi ve 'İsterseniz gidin ve sorun!' dedi. A'meşe gidip sordumuzda 'Süfyan doğru söylemiş, bu bizim hadisimizden değildir' cevabını verdi.¹⁰⁴ Hasan b. Ayyaş'dan (172/788) da bir benzerinin aktarıldığı bu riva-

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 73.

⁹⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 255; Süyûtî, *Tedrib*, I, 85.

⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi*, II, 299.

⁹⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 368; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 409; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 461.

⁹⁹ Zehebi, *Tezkira*, I, 204, 206.

¹⁰⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 368; Zehebi, *Tezkira*, I, 204.

¹⁰¹ Hatîb, *el-Câmi*, II, 42, 43.

¹⁰² Âcurrî, *Suâlât*, s. 195; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 439, 459.

¹⁰³ Sem'ânî, *Edebü'l-ımlâ*, 21.

¹⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 71; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 460.

yetten anlaşıldığına göre Süfyan, ‘bu, onun hadisidir,’ ‘şu onun hadisi değildir’ diyerek hangi hadislerin ona ait olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁵

Bir ilim meclisinde Zâide, Şu’be → Seleme b. Kuheyl → Saïd b. Cübeyr tarihiyle tefsire dair bir rivayet zikretmişti. Mecliste bulunan Sevrî, “Şüphe yok ki sen sika birisin. Bize rivayet ettiğin kişi de sika birisi. Ancak bunun Seleme’nin rivayetlerinden olduğuna gönlüm rıza göstermiyor” dedi. Ardından bir kâğıt isteyip, Şu’be’ye mektup yazdı. Şu’be’den gelen cevapta onun böyle bir hadisi Seleme’den nakletmediği, Umâre b. Ebi Hafsa’nın Hucr el-Hicrî → Saïd b. Cübeyr kanalıyla kendisine rivayet ettiği bildiriliyordu.¹⁰⁶ Süfyan’ın, Şu’be ile bir hadisin rivayeti konusunda anlaşılmayınca her ikisinin de devrin büyük âlimlerinden Mis’ar b. Kidâm’ın (155/772) aralarında hakem olmasını istemeleri ve “Bizim görüşlerimizi götürün Mis’ar’ın tartısıyla tartın” diyerek talebelerine bunu tavsiye etmeleri¹⁰⁷ ilimde otorite olmalarına rağmen ikisinin de diğer âlimlerin görüşlerine önem verdiklerini, kendi rivayetleri bile olsa hadisleri senet ve metin olarak tenkide tabi tutmayı tavsiye ettiklerini gösterir. Süfyan’ın Mekke’ye geldikten sonra da Mescid-i Haram’da insanlara hadis rivayet edip, derse ara verince hadisleri “doktor” dediği Vüheyb b. el-Verde (153/770) arz etmelerini tavsiye ettiği rivayet edilir.¹⁰⁸

Süfyan’ın hıfzının kuvvetli olması, kendisinden sonraki âlimlerin onun rivayetlerini tercih etmelerinde etkili olmuş olmalıdır. Yukarıda zikrettiğimiz Vekî’nin onun bulunduğu tariki, başka tariklere tercih etmesi buna örnektir. Bir başka örnekte Süfyan’ın rivayet ettiği sened, pek çok tarik bulunmasına rağmen diğerlerinden üstün görülmüştür.¹⁰⁹

4. Rivayet Metodu

Hadis ilmine büyük hizmetleri olan Süfyan es-Sevrî’nin hadis rivayetinde nasıl bir metot takip ettiği, ondan ve talebelerinden gelen bazı rivayetlerden hareketle öğrenilmektedir. Onun kendisine ait bir hadis meclisi oldu-

¹⁰⁵ Burada şu hususu hatırlatmak gerekir ki meşhur muhaddislerden olan A’mes, kendinden küçüklerden rivayetlerinde çokça tedlis yapardı. Süfyan’ın burada kastettiği de onun, hadisi doğrudan iletmeyip, bir başkasından aldığı olmalıdır. Bkz. İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh*, I, 70-71 (nâşirin notu). Süfyan’ın rivayetlerde düzeltmeler yaptığı başka örnekler için bkz. a.y.

¹⁰⁶ İbn Receb, bu hadiseden hareketle Süfyan gibi âlimlerin Peygamber’e ait sözleri tanıdıklarını ve bir sözün ona ait olup olmadığını bilebildiklerini söyler. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 317.

¹⁰⁷ Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, s. 395. İbn Ebi Hâtim, Sevrî’nin Mis’ar’a muhalefet ettiği durumda hangisinin tercih edileceğini babasına sormuş ve ‘Hüküm Mis’ar’ındır. Çünkü o ‘mushaf’ tır. diye cevap vermiştir. İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 369.

¹⁰⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 38; VII, 140.

¹⁰⁹ Süyûtî, *Tedrib*, I, 264. Ancak bu görüşe itiraz edilmiş ve birden fazla sikanın rivayeti olduğundan diğer tarikin tercih edilmesi gerektiği de söylenmiştir.

ğunu gözde talebelerinden İbn Mehdi bize aktarır.¹¹⁰ Kûfede İbn Mes'ûd'un ders okuttuğu direğin dibinde dersler verdiği,¹¹¹ meclisinde hadis rivayetinde bulunurken başköşeye oturmadağı, bir duvar dibine dizlerini birleştirerek oturduğu,¹¹² fakir kimselere daha çok değer verdiği,¹¹³ bununla birlikte ilmi tahrif etmelerinden endişe ettiğinden düşük mizaçlı insanlara hadis rivayetinden kaçındığına¹¹⁴ dair nakiller bulunmaktadır.

Süfyan'ın, hadisleri bâblar hâlinde ezberinden okuduğu ve talebelerinin bunları yine bâb bâb yazdıkları nakledilmiştir.¹¹⁵ Biyografisi zikredilirken kullanılan "sâhibu ebvâb"¹¹⁶ tabiri onun tasnif sistemi hakkında bilgi vermesi yanında fıkıh konularını iyi bilenlerden olduğunu gösterir.

Zayıf kimselerden bile hadis aldığı söylenen Süfyan, hadis rivayetinde oldukça titiz davranmıştır. Bir keresinde o, "Ezberime göre rivayet şudur, fakat başkası veya filan şahıs şöyle demiştir."¹¹⁷ diyerek rivayet ettiği bir hadisi bir başkasının farklı rivayet ettiğini de belirtmiştir. Talebelerine yaptığı "Kitabını kimseye ödünç verme!"¹¹⁸ uyarısı da hadis ilmindeki hassasiyetini göstermektedir. Ancak Süfyan'dan onun "İlimde (ilmi başkalarına nakletmeyerek veya kitaplarını ödünç vermeyerek) cimri davranan kimse şu üç şeyden birine mübtela olur: Ya unuttur; ya ölüp gider, kendisinden istifade edilemez; ya da kitapları kaybolur, elinden gider."¹¹⁹ dediği nakledilmiştir. Süyûtî, bu sözleri kitapların ödünç verilmesi konusunda zikrederek onun istinsah için kitapların ödünç verilebileceği görüşünde olduğunu hissettirmektedir.

Kıraati hadis tahammül yollarının en iyisi sayan Süfyan'ın hadis öğrenme ve öğretme konusunda farklı rivayet şekillerini kullandığı görülmektedir. Talebelerinden İbn Mehdi, hadisleri/hadis kitaplarını Süfyan'a arz ettiğinden akranları Vekî ve Yahyâ b. Saîd'den daha sağlam kabul edilmiştir.¹²⁰

¹¹⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 81.

¹¹¹ Rivayette söz konusu mecliste İbn Mes'ûd'dan sonra Alkame, sonra İbrâhîm en-Nehâî, sonra Mansûr, sonra da Sevrî'nin ders okuttuğu, ondan sonra da yerine talebesi Vekî'n geçtiği, ondan sonra da İbn Ebî Şeybe'nin geçtiği bildirilmektedir. Zehebi, *Siyer*, XI, 124.

¹¹² Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 378; Sem'ânî, *Edebü'l-ımlâ*, 147.

¹¹³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 365.

¹¹⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 369.

¹¹⁵ Sem'ânî, *Edebü'l-ımlâ*, 21; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 326.

¹¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 127; II, 20; IV, 369; Mizzî, *Tehzîb*, XII, 494.

¹¹⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 209; Süyûtî, *Tedrib*, II, 97.

¹¹⁸ Sem'ânî, *Edebü'l-ımlâ*, 195. Ancak Süfyan'ın komşusu olan Muaviye b. Ebî'l-Abbâs'ın onun kitaplarını alıp Süfyan'ın hocalarından sanki kendisi dinlemiş gibi rivayet ettiği nakledilmiştir. Ebû Zûr'a, Şam'da oğlu Mervân'ın babasından naklettiği hadis kitabını incelediğini, hadislerin ve bâbların Süfyan'ın kitabıyla benzeştiğini görünce Muaviye'yi terk ettiğini söyler. Ebu Zûr'a er-Râzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, (Ebû Zûr'a er-Râzî ve cühûdühû fî's-sünneti'n-nebeviyye'nin içinde), Medine 1989, II, 365; Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, s. 219.

¹¹⁹ Hatîb, *el-Câmi*, I, 240; Süyûtî, *Tedrib*, II, 90.

¹²⁰ Vekî'n Süfyan'dan aktardığı altmış hadiste ona muhalefet ettiği, İbn Mehdi'nin bu rivayetleri aynı lafızları ile aktardığı söylenmiştir. İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 474.

Kaynaklar tarandığında Süfyan'ın hadis rivayet metodu olarak, mana ile rivayeti caiz görmesi, ihtisarı kullanması, hadisleri yazması veya başkalarına imla ettirmesi, kullandığı rivayet şekilleri, rivayet lafızları konusundaki tutumu, mürsel rivayetleri ve rivayet aldığı kimselerde aradığı şartlar hakkında bilgilerin ulaştığı görülmektedir.

a. Mana ile Rivayet ve İhtisar

Hadislerin mana ile rivayetini tecviz edenlerden olan Süfyan, “Hadisleri duyduğumuz şekliyle aynen aktaracak olsaydık, hiçbir hadis rivayet edemezdik.”¹²¹ “Şayet size aynen işittiğim gibi naklediyorum, dersem bana inanmayın. Bunlar sadece manen rivayettir.”¹²² sözleriyle kendi uygulamasının da bu minval üzere olduğunu belirtmiştir.

Her ne kadar ilim ehlinin çoğunluğunun görüş ve uygulaması bu yönde olsa da Süfyan'ın bu tutumu sonraki âlimlerce eleştirilmesine sebep olmuştur. Nitekim İbnü'l-Arabî (638/1240), bundan hareketle Süfyan'ın “Benden bir kelime işiten ve onu hafızasında tutarak işittiği gibi tebliğ eden kişiye Allah rahmet etsin” hadisinden nasipsiz olduğunu söylemiştir.¹²³

Buna mukabil Süfyan'ın lahn üzere alınan hadislerin aslına uygun bir şekilde aktarılması gerektiğini söyleyenlerden olduğu nakledilmiştir. Ancak İbnü's-Salâh'a (643/1245) göre hadisçilerin çoğu lahnın düzeltilmesi ve hadisin doğru bir şekilde rivayet edilmesi lüzumu üzerinde ittifak etmişlerdir.¹²⁴

Süfyan, hadiste ihtisar konusunda da benzer düşünceye sahiptir. Döneminde hüküm çıkarmada problem oluşturacağı düşüncesiyle ihtisarı caiz görmeyenler bulunmakla birlikte,¹²⁵ âlimlerin çoğunun ve özellikle konulara göre tasnif yapanların yaptığı gibi kendisine tam aktarılan hadisleri bazen ihtisar ederdi. Çoğunluk bu görüşte olduğundan bir hadisin nasıl ihtisar edileceğinin de belirli kurallarının olması kaçınılmaz olmuş idi. Bunun için Süfyan'ın hadislerin nasıl ihtisar edileceğini talebelerine öğrettiği şeklinde haberler gelmiştir. İbnü'l-Mübarek ve Abdülaziz b. Ebân'ın (207/822) “Bize, hadislerin nasıl ihtisar edileceğini Süfyan es-Sevrî öğretmiştir”¹²⁶ sözü bunu doğrulamaktadır.

¹²¹ Zehebi, *Tezkira*, I, 205.

¹²² İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 432.

¹²³ İbn Arabî, *Fütûhât*, III, 392; Avcı, *Süfilerin Hadis Anlayışı*, s. 56.

¹²⁴ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 216 (Süfyan diye geçiyor.) Lahn konusu için bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 214.

¹²⁵ Evzâi, Ebû Âsım en-Nebîl ve Mâlik, bunlardır. Bkz. Hatib, *el-Kifâye*, 212-214; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 212; Süyûtî, *Tedrib*, II, 104; Ayrıntılı bilgi için bkz. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 230-232.

¹²⁶ Hatib, *el-Kifâye*, 215; Süyûtî, *Tedrib*, II, 104.

b. Hadisleri Yazması ve Yazdırması

Hıfz konusunda hüccet olmasının yanı sıra Süfyan, hadisleri yazan ve onları kitaplarda toplayan muhaddislerdendir. O, hadisleri fıkıh bablarına ayırıp ilk tedvin eden kimselerden sayılmış, bu hususta Kûfelilerin ilki kabul edilmiştir.¹²⁷ Onun, nüshası günümüze ulaşamamış olan el-Câmi' adlı muşannefi hadis âlimleri nezdinde muteber bir kitaptır.

Süfyan es-Sevrî'nin hadisleri yazmadaki amaç ve yöntemini şöyle dile getirdiği nakledilir: "Ben hadisleri üç bakımdan yazmak isterim: Bazı hadisler vardır ki, onunla amel etmek için yazarım. Öyle kişilerin hadisleri vardır ki, onları yazarım fakat ne onları hiçe sayar, ne de din noktasında yararlım. Bir de zayıf ravilerin hadisleri vardır. Onları sadece bilmek isterim, fakat onunla zaman kaybetmem."¹²⁸ Onun hızlı yazdığı, hatta insanların hocalardan dinledikleri şeyleri ona yazdırdıkları, hafızası kuvvetli olduğundan kısa hadisleri hemen ezberleyip hiç yazmadığı,¹²⁹ Kûfeli ihtiyar bir kâtibinin olduğu¹³⁰ nakledilmiştir. Hammâd b. Zeyd'in (179/795) önüne oturup ondan hadis yazdığı,¹³¹ İkrime b. Ammâr'ın (159/776) kendisine hadis imla ettirdiği¹³² rivayet edilir. Sevrî, ilmi yazı ile kayıt altına alma hususunda çok gayretlidir. Nitekim o ölüm döşeginde iştmiş olduğu bir hadisi yatağının kenarından çıkardığı bir levhaya kaydetmiş,¹³³ cenazesi ykanacağında evinde yazılı bez parçaları bulunmuştur.¹³⁴ Hatta gömleğine bile birşeyler yazdığı nakledilir.¹³⁵

Hadisleri yazı ile kayıt altına almayı talebelerine tavsiye eden¹³⁶ Süfyan'ın, farklı kimselere hadis yazdırdığına dair bilgiler bulunmaktadır. O, hadis yazdırdığı birisine Rey valisi olmaktan daha hayırlı bir iş yaptığını söylemiştir.¹³⁷ San'a kadısı Hişâm'a pek çok hadis yazdırdığı zikredilmiştir.¹³⁸

¹²⁷ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 612. Ebû Tâlip el-Mekkî, Süfyan'ı ilk kitap tasnif eden beş kişiden kabul eder. Diğerleri İbn Cüreyç, Ma'mer, Mâlik ve İbn Uyeyne'dir. Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 273; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 83. İbn Ebî Hâtim, Kûfede hadisleri ilk tasnif eden kimse olarak İbn Ebî Zâide'yi (193/808) saysa da (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 144) doğrusu Süfyan onun hocalarından olup ondan öncedir. Ali b. el-Medîni'nin, zamanında ilmin kendisinden sorulduğu kimseleri sayarken İbn Ebî Zâide'yi Süfyan'dan sonra zikretmesi de bunu doğrulamaktadır. Hatib, *Târih*, XIV, 115.

¹²⁸ Hatib, *el-Câmi*, II, 193; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 154; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 387; Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, 291.

¹²⁹ Hatib, *el-Câmi*, II, 144.

¹³⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 380.

¹³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 182; Sem'ânî, *Edebü'l-ımlâ*, 103.

¹³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 117.

¹³³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 64.

¹³⁴ Hatib, *el-Câmi*, I, 227; Zehebi, *Siyer*, VII, 284.

¹³⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 364.

¹³⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 362, 368.

¹³⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 370.

¹³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 71; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 370; Hatib, *el-Kifâye*, 263; Mizzî, *Tehzib*, XXX, 267; Zehebi, *Siyer*, IX, 581.

Yahyâ b. Saîd, Süfyan'ın kendisine Şu'be'ye gönderilmek üzere bir hadisi yazdırdığını;¹³⁹ Vâkıdî (207/823), kabir ziyareti hakkındaki hadisi Süfyan'ın kendisine imla ettirdiğini anlatır.¹⁴⁰ Hadis yazımı konusunda Süfyan'ın talebesi Zâide'yi tavsiye ettiği nakledilir.¹⁴¹

Kaynaklarda Kitâbu Süfyan an İbn Cüreyc şeklinde ona nispet edilen eserin muhtemelen Sevrî'nin, hocası İbn Cüreyc'den rivayetlerini içeren bir sema derlemesi olduğu söylenmiştir.¹⁴² Süfyan'ın, öğrencisi Yahyâ b. Saîd'e "Kûfe'ye git, beraberinde benim kitaplarımı da getir ki, onları size rivayet edebileyim." demiş, ancak o bunu yapmaktan çekinmiştir.¹⁴³ Onun bu sözünden bizzat kendi telif ettiği kitapları anlamak mümkün olduğu gibi rivayet hakkını elde ettiği, istinsah ettiği kitapları anlamak da mümkündür. Ayrıca bu haber, hadis rivayetinde bulunmak için yazılı kaynakların bulunması gerektiğinin de bariz bir örneğidir.

c. Rivayet Lafızları

Hadis konusunda en hafız kimselerden sayılan Süfyan'ın, tahammül ve eda sıygalarının kullanımı hakkında bazı uygulama ve tercihleri kaynaklarda yer almıştır. Rivayet yöntemi olarak Süfyan'ın, arz ile rivayeti caiz gördüğü,¹⁴⁴ hatta "kıraat"ı hadis tahammülünün en iyi yolu saydığı nakledilir. "Hocaya okuman, hocanın sana okumasından daha hayırlıdır." sözü onun, "arz/kıraat" yöntemini "sema"ya tercih ettiğini gösterir.¹⁴⁵ Bundan başka Süfyan, hadis öğrenme yollarından münâvelenin arz ve kıraatten daha aşağı derecede olduğunu belirtmiş¹⁴⁶ ve icazetle rivayet edilen hadislerle amelin sahih olduğunu benimseyerek icazet yoluyla hadis rivayetini caiz görmüştür.¹⁴⁷

Bazı çağdaşlarına mektup yazdığı bilinen Süfyan'ın mükâtebe ile hadis rivayetini de tecviz ettiği söylenebilir. Ancak onun mükâtebe ile nakledildiği bilinen rivayetleri aktarmadığı görülür. İsrâil'in, Abdül'alâ → İbnü'l-

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (thk. Vasiyyullah b. Muhammed), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1988, I, 282.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 326.

¹⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 78.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, I, 347; Özdirek-Çavuşoğlu, "Süfyan es-Sevrî", s. 24. Süfyan'ın yanında İbn Cüreyc'den rivayetlerini içeren bir kitap olduğu nakledilir. Âcurri, *Suûlât*, 115. Süfyan, çok olması sebebiyle İbn Cüreyc'in hadislerini ezberlemekte zorlandığını, hatta bazılarını ezberlemediğini belirtir. Hatib, *Târîh*, X, 404.

¹⁴³ İbn Hanbel, *el-İlel*, I, 267. Sezgin, bu rivayeti muhaddislerin ders verirken yazılı metinlere de ihtiyaç duyduklarına delil olarak zikretmiştir. Bkz. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 42.

¹⁴⁴ Hatib, *el-Câmi*, I, 283; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 506; Süyûtî, *Tedrib*, II, 13.

¹⁴⁵ Buhârî, "İlim", 7.

¹⁴⁶ Süyûtî, *Tedrib*, II, 47.

¹⁴⁷ Buhârî, İlim, 7; Hatib, *el-Kifâye*, 340.

Hanefiyye tarikiyle olan hadislerinin mükâtebe yoluyla olduğunu belirten¹⁴⁸ Sevrî'nin bu tarikle rivayet aktarmaması bunu göstermektedir.

Süfyan, hadis terimleriyle ilgili açıklamalarda bulunarak hadis ilminin teşekkülüne katkıda bulunmuştur. Onun, hocaya okunan (arz/kıraat) hadisler için "haddesenî" tabirini kullanmakta bir beis görmediği, yine hocanın okuması ile talebenin hocaya okuması arasında bir fark bulunmadığı, dolayısıyla her ikisinde de 'haddesenâ' denilebileceği görüşünde olduğu¹⁴⁹ "ahberanâ" ve "haddesenâ" lafızlarının birbirini yerine kullanılmasını ve arz yolu ile alınan rivayetlerde bu iki tabir ile birlikte "semi'tü" tabirinin kullanılmasını da caiz gördüğü nakledilmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca o, "nahvehü" ve "mislehü" lafızlarını kullanılmasını da caiz görmektedir. Ona göre zabtı ve hıfzı tam, hadis lafızlarını birbirinden ayırt edebilen ravinin, birden fazla isnadla gelen aynı rivayet için ikinci isnad-dan sonra metni tekrarlamadan böyle demesinde bir sakınca yoktur.¹⁵¹

5. Rical İlimindeki Yeri

"İsnad müminin silahıdır. Silahı olmayan ne ile savaşıacaktır?"¹⁵² sözünün sahibi Süfyan es-Sevrî, hadis ricali hakkında uzman olan, cerh ve tadil ilmi ile de iştigal etmiş münekkittir bir hadisçi idi. "Hadiste yalan söyleyenin, yalana teşebbüs edenin kusuru mutlaka ortaya çıkar."¹⁵³ "Hadiste yalan söyleyen hiç kimse bana gizli kalmaz."¹⁵⁴ sözü onun kendisi gibi tenkit sistemini kullanan hadis ve rical uzmanlarının yalancılara fırsat vermeyeceğine inandığını göstermesi açısından önemlidir. Kelbî'den rivayet konusunda söylediği "Ben onun rivayetlerinin doğru olanlarını yalanlarından ayırıyorum." sözü, onun rivayet aktardığı ravilerin hâllerini çok iyi bildiğini ve rivayetlere metin tenkidi uyguladığını gösterir. İbn Receb (795/1393), bu konuda Süfyan'ın Kelbî'den rivayetinin onu tadil manasına gelmeyeceğini, onun ravinin durumunu ve rivayetindeki garipliği göstermek için ondan rivayette bulunduğunu ve öğrencilerinin de niçin ondan rivayet ettiğini bildiklerini söylemiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁸ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, I, 71. Hâlbuki Süfyan'ın önde gelen talebelerinden Vekî, bu isnad ile birçok rivayet aktarmıştır. Bkz. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 2006, I, 12, 14, 50, 85; III, 544, XII, 359.

¹⁴⁹ Buhârî, "İlim", 7; Hatib, *el-Câmi*, II, 50, 51. Ayrıca bkz. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 69.

¹⁵⁰ Süyûtî, *Tedrib*, II, 17.

¹⁵¹ Hatib, *el-Kifâye*, 235; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 222; Süyûtî, *Tedrib*, II, 119.

¹⁵² İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, I, 27; Hatib, *Şeref*, 41; Süyûtî, *Tedrib*, II, 160.

¹⁵³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 318; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 370; Hatib, *el-Kifâye*, 135.

¹⁵⁴ İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, I, 21.

¹⁵⁵ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 387.

Süfyan es-Sevrî'nin bir şahıs hakkında "Vallahi yalancının biridir. Eğer ondan bahsetmemek helal olsaydı adını ağzıma bile almazdım." demesi tenkit işine ibadet gözüyle baktığını ve bu konuda keyfî davranmaktan sakınıp elde ettiği bilgileri insanlarla paylaşma hususunda dinî yönden mecburiyet hissettiğini göstermektedir.¹⁵⁶ Onun rical konusunda Şu'be'den daha bilgili, daha basiretli olduğu söylenmiştir.¹⁵⁷

Kaynaklarda onun raviler hakkında söylediği pek çok söz aktarılır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Kaderî olduğu bilinen Sevr b. Yezîd hakkında "Ondan hadis alınız, fakat boynuzlarına dikkat ediniz size vurmasın." diyerek görüşünden sakınmalarını tavsiye ederdi.¹⁵⁸

Abdülvehhab b. Mücahid b. Cebr'in¹⁵⁹ ve Süveyr b. Ebî Fâhite'nin¹⁶⁰ yalancı olduğunu söylemiştir.

İnsanların meclisine rağbet gösterdiği, takvası ile meşhur arkadaşı Abbâd b. Kesîr'in yalancı olduğunu söylediği, Mekke'de vefat ettiğinde onun cenazesine gitmediği, onun hadisinden sakınılmasını istediği nakledilir.¹⁶¹

Simâk b. Harb'in zayıf rivayetleri bulunduğunu söyler.¹⁶²

Rivayette bulunduğu Abdulmelik b. A'yun'un şîi ve ehl-i reyden râfîzî biri olduğunu belirterek talebelerini uyarmıştır.¹⁶³

"Bende henüz kimseye aktarmadığım elli bin hadis var!"¹⁶⁴ diyen ve yalanla itham edilen şîi Câbir b. Yezîd el-Kûfî hakkında Süfyan'ın onun "haddesena" ve "ahbarana" dediği rivayetlerde bir sıkıntı olmadığını ve hadis konusunda Câbir kadar vera sahibi kimse görmediğini söylediği nakledilmiştir.¹⁶⁵ Hatta onun Şu'be'ye "Eğer Câbir el-Cu'fî'yi tenkide kalkışacak olursan ben de seni tenkit ederim" dediği söylenir.¹⁶⁶

¹⁵⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 21; Abdullah Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sihhatine Etkisi)*, Sır Yay., İstanbul 2005, s. 203.

¹⁵⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 360; Zehebî, *Siyer*, VII, 239.

¹⁵⁸ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh*, I, 74. Süfyan'ın Mekke'de iken Sevr'i bir dükkanın içine götürüp ondan hadis yazdığı nakledilmiştir. Hatib, *el-Câmi*, II, 144.

¹⁵⁹ Cemaluddin Ebi'l-Ferac İbnü'l-Cevzî, *ed-Duaîf ve'l-metrûkin* (thk. Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1406, II, 158; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh*, VI, 70.

¹⁶⁰ Âcurrî, *Suâlât*, 102.

¹⁶¹ Müslim, *Mukaddime*, 7; Âcurrî, *Suâlât*, 250; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 372; İbn Hacer, *Tehzib*, V, 88-89.

¹⁶² İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 204.

¹⁶³ Hatib, *el-Kifâye*, 105.

¹⁶⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379.

¹⁶⁵ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh*, I, 74, 77; Mizzî, *Tehzib*, IV, 467. Câbir'in Süfyan için "İşte bu adam benden on bin kadar hadis dinlemiştir" dediği nakledilir. Hatib, *Târih*, IX, 162. Süfyan'ın ondan an'ane ile rivayetleri de bulunmaktadır. Bkz. İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, II, 90, 91.

¹⁶⁶ Mizzî, *Tehzib*, IV, 467; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 379.

Hakkında ‘hafız kimselerden’ dediği Abdülmelik b. Ebî Süleymân el-Arzemî’den rivayette bulunurken ‘Bana el-Mîzân tahdis etti’ ifadesini kullanarak, adı geçen raviyi ta’dil etmiştir.¹⁶⁷ Şu’be ile herhangi bir ihtilafının bulunması durumunda talebelerine hakem yapmalarını tavsiye ettiği Mis’ar b. Kidâm için de ‘el-Mîzân’ kelimesini kullanmıştır.¹⁶⁸

İsmâil b. Ebî Hâlid, Abdülmelik b. Ebî Süleymân ve Yahyâ b. Saîd’i hadis ezberi en çok olan üç kişi olarak zikretmiştir.¹⁶⁹

Saîd b. Cübeyr’in tâbiinin en bilgilisi olduğunu söylemiştir.¹⁷⁰

Süfyan’ın Bekr b. Atâ el-Leysî hakkında “Ondan gelen iki hadis bulunmaktadır. Şu’be, onlardan sadece birini iştmiş, diğerini ondan sema etmemiştir”¹⁷¹ demesi onun hadis ricali ve rivayetleri hakkındaki bilgisinin enginliğini göstermektedir.

Süfyan’ın rical değerlendirmeleri arasında diğer âlimlerin değerlendirmelerine muhalif olanlar da bulunmaktadır. Nitekim o, Rebîâtür-Re’y’in “sika değildir” dediği Abdullah b. Zekvân’ı ‘emîru’l-mü’minîn’ olarak nitelemiş,¹⁷² Alî el-Medînî’nin sika kabul ettiği kader görüşü ile bilinen Abdulhamîd b. Ca’fer el-Ensârî’yi zayıf kabul etmiş,¹⁷³ İmâm Mâlik’in yalancılıkla itham ettiği İbn İshak’ı ta’dil için Sevrî’nin de ondan rivayette bulunduğu zikredilmiştir.¹⁷⁴ İmâm A’zam Ebû Hanîfe için ‘O sika veya güvenilir (me’mûn) biri değildir’,¹⁷⁵ İmâm Mâlik için de “Hıfzı tam değildir.”¹⁷⁶ dediği nakledilmiştir.

¹⁶⁷ Âcurrî, *Suâlât*, 199; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 352.

¹⁶⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, s. 395. İbn Ebî Hâtim, Sevrî’nin Mis’ar’a muhalefet ettiği durumda hangisinin tercih edileceğini babasına sormuş ve ‘Hüküm Mis’ar’ındır. Çünkü o ‘mushaf’ tür. diye cevap vermiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 154. Süfyan’ın “Kûfe’nin mîzânları” diyerek bazı isimleri saydığı nakledilir. Âcurrî, *Suâlât*, 199.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 255.

¹⁷⁰ Âcurrî, *Suâlât*, s. 192. Diğer bazı cerh ve tezkiyeleri için bkz. Âcurrî, *Suâlât*, 104, 182, 186, 187, 251.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 433.

¹⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 49; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, II, 418. Ebu’z-Zinâd’ı ‘emîru’l-mü’minîn’ olarak isimlendiren kişi kaynaklarda Süfyan ismi ile verilmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla sadece Nevevî’nin *Tehzîbü’l-esmâ*’sında es-Sevrî nisbesi zikredilmiştir. Ebû Zekerriyya Muhammed b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lügât*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 233.

¹⁷³ Ebû Abdullah Ali b. el-Medînî, *Suâlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkâdir), Mektebetü’l-meârif, Riyad 1984, 100.

¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 417.

¹⁷⁵ İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, III, 71; Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitâbü’l-duafâu’l-kebir* (thk. Abdulmu’tî Emin Ka’fâci), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts., IV, 281; Hâtib, *Târîh*, XIII, 447. Akranların birbirleri hakkındaki eleştirilerine ihtiyatlı yaklaşıldığından Süfyan’ın Ebû Hanîfe hakkındaki sözlerine itibar edilemeyeceği belirtilmiştir. Süyûtî, *Tedrih*, II, 370; Ebu’l-Hasenât Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *er-Raf ve’t-tekmîl fi’l-cerh ve’t-ta’dil* (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Halep, 1407, 424-426. Süfyan, Ebû Hanîfe’den ilim alan kimseler arasında sayılmıştır. İbn Abdilber, *Câmiu beyâni’l-ilm*, II, 291. Ebû Hanîfe’nin menakıbına dair kitaplarda da Süfyan’ın fıkhta onun tesiri altında kaldığı belirtilmiştir. Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Beyrut, 1976, 65-66; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 89.

¹⁷⁶ Zehebî, Süfyan’ın böyle bir ifadesi Mâlik’in hadislerini iyi bildiğinden ve ilmi seyahatlerde bulunup rivayetleri bizzat hocalardan dinlediğinden hareketle söylediği, Mâlik’in sağlam bir hafıza ve fıkıh sahibi olup, Süfyan’ın bu değerlendirmesine itibar edilmeyeceğini belirtir. Zehebî, *Siyer*, VII, 270.

Süfyan'ın vefat tarihleri konusunda, ravi isimlerinin ve hoca-talebe arası semanın bulunup bulunmadığının tespitinde de bazı görüşleri aktarmıştır. Nâfi'in rivayet aldığı İbn Ömer'in hanımının adının Safiyye olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷ İbn Mıhcen ed-Düelî'nin isminin Büsr mü, Bişr mi olduğu konusunda Süfyan'ın Bişr'i tercih ettiği, ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçip, diğerini kullandığı söylenmiştir.¹⁷⁸ Abdurrahmân b. Abdullah el-Hüzeli'nin, babasından hadis işitip işitmediği konusunda 'babası vefat ettiğinde altı yaşındaydı' diyenlere karşılık Sevrî, işittiğini savunmuştur.¹⁷⁹ Amr b. Mürr'e'nin h. 118 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹⁸⁰

Rical hakkında söylediği görüşler¹⁸¹ yanında Süfyan'ın bazı kimselere hürmet gösterdiği ve onlara tazimde bulunarak ikramda bulunduğu da zikredilmiştir.¹⁸²

6. Hadisleri Anlama Çabası

Süfyan es-Sevrî, hafızası çok kuvvetli bir muhaddis olmasının yanında aynı zamanda tefekkuh yeteneğine sahip bir fakih idi. Hadis rivayetine önem verdiği gibi, hadisleri hakkıyla anlamaya ve onları hayata aksettirmeye de özen gösterirdi. "İnsan, başını bile hadise göre kaşımalıdır!" sözü ile buna dikkat çekmiştir.¹⁸³ O, hadislerdeki garip kelimeleri, müşkil ve müteşabih ifadeleri açıklar, sahabeden, tâbiûndan veya diğer hocalarından o konuda gelen açıklamaları da aktarırdı. "Hadisleri açıklamak, hadis öğrenmekten daha hayırlıdır."¹⁸⁴ diyen Süfyan, rivayet ettiği hadislerle alakalı açıklamalarda bulunurdu. Süleymân b. Hayyân (189/807) bu konuda şöyle demektedir: "Süfyan es-Sevrî'nin ilim aldığı kimselerden ilim almamıza rağmen biz, onunla irtibat hâlinde olurduk. Ondan özellikle hadislerin açıklaması hakkında istifade etmeyi hedefledik."¹⁸⁵

Süfyan, çokça rivayet ettiği fikhî içerikli hadisler hakkında çeşitli açıklamalarda bulunarak onların daha doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuş-

¹⁷⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârakutnî, *el-İlelül-vâride fî ehâdisi'n-nebeviyye* (thk. Mahfûzurrahman Zeynullâh), Dâru Taybe, Riyâd 1985, XIV, 444; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr min ehâdisi'l-seyyidi'l-ahyâr*, Mektebetü Mustafa el-Halebî, Mısır ts., I, 84.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 384-385; Süyûtî, *Tedrib*, II, 304.

¹⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 195.

¹⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 315.

¹⁸¹ Örnekler için bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, I, 146, 308, 344; II, 31.

¹⁸² Bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 209.

¹⁸³ Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 125.

¹⁸⁴ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, II, 333; Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 75.

¹⁸⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 366-367.

tur. Mesela “(Ana babasının yaptığı işi yaparsa) veled-i zina üç kişinin en şerlisidir.” şeklinde rivayet edilen hadise Süfyan, “Ana babasının yaptığı işi yaparsa, demek istiyor” diyerek kendi yorumunu ilave etmiştir.¹⁸⁶ Kadir gecesinin vakti konusunda onun her yıl değiştiğini ve rivayetlerdeki rakamlar arasında gidip geldiğini söyler. Yani farklı rakam veren rivayetler, farklı yıllarda farklı günlerde tahakkuk eden Kadir gecesini sebebiyle söylenmiştir.¹⁸⁷ Hz. Aişe’nin naklettiği “Ben Hz. Peygamber’i oturarak bevlederken gördüm” hadisi hakkında “Er kişi, bunu Hz. Aişe’den daha iyi bilir” diyerek¹⁸⁸ metin tenkidi yapmış ve rivayetlerin bütüncül değerlendirilmesi gereğine dikkat çekmiştir. ‘Oturarak namaz kılanın, ayakta namaz kılanın sevabının yarısı kadar ecre nail olacağına’ dair rivayeti Süfyan, “Bu, kişinin sağlıklı olduğu hâlde oturarak kılmasında böyledir. Bir rahatsızlığı veya mazereti olanın ise oturarak kılsa bile ecir aynıdır” diyerek daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.¹⁸⁹

Hammâd kanalıyla İbrâhîm en-Nehâî’den Hz. Peygamber’in, cünüp sabahladığı hâlde oruç tuttuğuna dair hadisi rivayet eden Süfyan’ın, İbrâhîm’in “Cünüp olduğu hâlde sabaha çıkan kişinin orucu bozulur.” şeklindeki fetvasını hayretle karşılaması onun hadisleri doğru anlama çabasını göstermektedir.¹⁹⁰ “Çocuklarımızı namaz kılmaları için dövüyoruz.” diyen Fudayl b. İyâz’a “(Dövmeyin, yumuşaklıkla namaza yöneltin) irşad edin.” demesi; yine benzer bir söz söyleyen Fudayl b. Merzûk’a “Ona (namaza alışması için yumuşaklıkla) bir şeyler ver, bir şeyler ver.” diye tavsiyede bulunması hadisi doğru yorumlamaya yönelik bir başka çabadır.¹⁹¹

Süfyan, hadisleri tevil etmeksizin zahirî anlamları üzerine anlaşılması- nı edep telakki ederek¹⁹² teşbih ve temsil olacak yorumlardan kaçınır, zahiri anlaşılmayan hadisler hakkında tevakkuf eder, kendisine bu konudan

¹⁸⁶ Ancak daha sonra bu kısım da hadistenmiş gibi kabul edilmiştir. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (thk. Meclisü Dâirati’l-Mearif), Haydarâbâd, 1344, X, 58; Bedreddin ez-Zerkeşi, *Hz. Aişe’nin Sahabeye Yöneltili Eleştiriler (el-İcâbe)*, (çev. Bünyamin Erul), Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2002, s. 44-45.

¹⁸⁷ Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *Tenvîr’ul-havâlik şerhu Muvattai Mâlik* (thk. İsrâf Sıdkı Muhammed), Dâru’l-Fikr, Medine 2005, I, 252; Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s.110.

¹⁸⁸ İbn Mâce, Taharet, 14. Ayrıca bkz. Zerkeşi, *el-İcâbe*, s. 89.

¹⁸⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî ve hüve el-Câmius’s-Sahih*, nşr: Hâlid Abdülğani Mahfûz, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2006, Salât, 157.

¹⁹⁰ Zerkeşi, *el-İcâbe*, s. 101-102.

¹⁹¹ Mustafa Ertürk, *Nebevî Sümnetin Gerçekliğinde Hadis Çözümlemeleri*, Ensar Neşr., İstanbul 2007, s. 114-115.

¹⁹² Cemâleddin el-Kâsımî ed-Dımaşkî, *Kavâidü’t-tahdîs min fûnûni mustalahi’l-hadis* (thk. Muhammed Behçet), Dâru İhyâi’l-kütübî’l-Arabiyye, 1971, s. 305.

sorulduğunda ise eser ile cevap verirdi.¹⁹³ Mesela “Allah Teâlâ, her gecenin son üçte biri vakitlerinde dünya semasına iner.” hadisindeki nüzûl kelimesini olduğu gibi anlayarak, Allah'ı keyfiyet ve teşbihten tenzih edenler arasında zikredilmiştir.¹⁹⁴ Bunun gibi teşbihe götürecek hadisler geldiğinde Sevrî'nin de dâhil olduğu selef âlimlerinin ‘Bu rivayetleri keyfiyetini araştırmadan geldikleri gibi kabul edin!’ dedikleri kaydedilmiştir.¹⁹⁵

Süfyan es-Sevrî, hadislerde geçen garip kelimeleri de şerh ederdi.¹⁹⁶ Hatta o, garibu'l-hadis ilmi ile ilgilenen ilk üç kişi arasında zikredilmiştir.¹⁹⁷

Görüldüğü üzere Süfyan es-Sevrî, muazzam hadis müktesebâtının yanı sıra hadisleri anlama ve açıklama konusunda da öncülerdendir. Bu konuda nakil ile birlikte akli da bir vasıta olarak çokça kullanmış, bu nedenle bazı âlimlerce ehl-i rey arasında zikredilmiştir.

7. Hakkında Yapılan Tenkitler

Hıfzının sağlamlığı ve geniş müktesebatı ile ilim ehli arasında meşhur olan Süfyan es-Sevrî'yi çeşitli sebeplerle eleştiren rivayet de bulunmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Süfyan, hadise ve ricalle yaklaşımı açısından mütevassıt âlimler arasında zikredilir. İzmirli İsmail Hakkı, her tabakada mutlaka hem müteşeddîd, hem mu'tedil, hem de mütesahil muhaddisin bulunduğunu belirttikten sonra birinci tabakadan Şu'be'yi müteşeddîd, Süfyan es-Sevrî'yi mu'tedil olarak saymaktadır.¹⁹⁸

Süfyan es-Sevrî hakkındaki eleştiriler genel olarak üç başlıkta toplanabilir:

a. Tedlis Yaptığı Yönündeki Eleştiriler

Süfyan'a yöneltilen tek serzenişin tedlis olduğunu belirten müsteşrik M. Plessner, şöyle devam eder: “Kendisi hadisleri her ne kadar, ancak dolaısıyla veya daha az tanınmış şahsiyetlerden intikal suretiyle almış ise de,

¹⁹³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî), Mektebetü's-Sevâdî, Cidde ts., II, 334.

¹⁹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379, III, 30. Hadis için bkz. Buhari Teheccüd, 14; Müslim, Salatu'l-Müsafirîn, 168-170.

¹⁹⁵ Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, II, 377; Zehebî, *Siyer*, VII, 274.

¹⁹⁶ Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 494. Örnekleri için bkz. Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi-Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Müessesetü't-târihi'l-Arabî, Beyrut ts., I, 124; II, 289; İbnü'l-Cevzî, *Garibü'l-hadis*, I, 52; Hattâbî, *Garibü'l-hadis*, III, 120.

¹⁹⁷ Diğer ikisi Mâlik ve Şu'be'dir. Hâkim, *Ma'rife*, 88. Ancak kaynaklarda ondan gelen garibu'l-hadis dair çok az bilgi tespit edebildik.

¹⁹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu, Dâru'lhadis, İst. 2002, s. 223. Süfyan'ın rivayetlerinin Şu'be'ninkilere tercih edilme sebeplerinden biri bu olsa gerektir.

doğrudan doğruya, tanınmış salâhiyet sahibi kimselerden nakletmektedir. İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Mudellisîn*'de¹⁹⁹ Süfyan'a ikinci dereceden mudellisîn yani çok mühim şahsiyetler oldukları ve ancak az tedlis (killet tedlisi)leri bulunduğ u için imamların, tedlisine tahammül ettikleri kimseler içinde yer verir ve Nesâî ve Buhârî'den delil getirir. Süfyan'ın tedlisi, hâl tercümesi yazanların kendi hakkında müsait rivayetler hususunda birbirleriyle yarışmalarına mânî olmuyor.²⁰⁰ Nitekim onun en gözde talebelerinden olan İbnü'l-Mübârek'in, tedlis yapan ravileri şiddetle kınadığı ve onların rivayetlerini kabul etmediği,²⁰¹ buna rağmen Sevrî'den pek çok hadis naklettiği bilinmekte, onun hakkında olumsuz bir söz söylemediği görülmektedir.

Bazı müsteşrikler, Yezîd b. Harun'un: "Kûfe hadisçilerinin istisnasız hepsi tedlis yapmışlardır. Hatta iki Süfyan bile müdellisler arasında zikredilir." şeklindeki sözünü delil getirerek hadislerin ilk iki yüzyılda uydurulduğunu ve sika muhaddislere bile güvenilemeyeceğini söylemektedirler.²⁰² Hâlbuki tedlis yalanla eş değildir, hadisçiler mümkün mertebe bundan kaçınmışlar ve tedlis yapanları tabakalara ayırarak rivayetlerini ona göre değerlendirmişlerdir.²⁰³

Bununla birlikte kaynaklarda Süfyan'ın tedlis yaptığı zikredilmiştir. Mesela Süfyan, Kelbî'den rivayette bulunurken onu künyesi ile zikretmiş ve 'Ebu'n-Nadr' demekle yetinmiştir. Ondan nakledilen rivayetlerdeki bu ravi, bazı kimselerce Ebu'n-Nadr künyeli sika muhaddis Saîd b. Ebî Arûbe zannedilmiştir. Dolayısıyla Süfyan'ın, Kelbî'nin ismini vermemesi veya durumu hakkında bilgi vermemesi tedlisten sayılmıştır.²⁰⁴ Oysaki Süfyan'ın, rivayetlerinin durumunu iyi bildiğini söylediği Kelbî'den, onun ismini açıkça zikrederek naklettiği rivayetler de bulunmaktadır.²⁰⁵ Şayet o tedlis niyetinde olsaydı, Kelbî'nin diğer rivayetlerinde de tedlis yapardı. Ancak o, Kelbî'nin

¹⁹⁹ İbn Hacer müdellisleri beş tabakaya ayırır: Yahyâ b. Saîd gibi hiç tedlis yapmayan veya çok nadir tedlis yapanlar; Süfyan gibi güvenilir olup az tedlis yapanlar veya İbn Uyeyne gibi sadece sikadan tedlis yapanlar; Ebu Zübeyr el-Mekki gibi fazlaca tedlis yapanlar; Bakiye İbnü'l-Velid gibi zayıf ve mecrûh ravilerden tedlis yapanlar; İbn Lehi'a gibi tedlis ile birlikte başka bir sebepten dolayı zayıf ravi durumuna düşenler. İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-mudellisîn ev ta'rifü ehli't-takdis merâtibe'l-mevsûfîne bi't-tedlis* (thk. Asım b. Abdullah el-Karyûtî), Mektebetü'l-Minâ, Ammân ts., 13. Ayrıca bkz. Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 251.

²⁰⁰ M. Plessner, "Süfyan-üs-Sevrî", *İA*, XI, 83-86, İst. 1979, s. 84.

²⁰¹ Hâkim, *Ma'rife*, 103; Raşit Küçük, "Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri", *MÜİFD*, sayı 3, s. 277-293, İstanbul 1985.

²⁰² Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 332. İbn Hacer, bu sözü "Mis'ar ve Şerik dışındaki Kûfe hadisçilerinin hepsi tedlis yapmışlardır" şeklinde naklettikten sonra Şerik'in de müdellisler arasında zikredildiğini belirtir. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 651.

²⁰³ Süyûtî, *Tedrib*, I, 230. Bkz. Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 334.

²⁰⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, I, 91.

²⁰⁵ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 239; VIII, 124; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XX, 291; Dâraikutnî, *es-Sünen*, III, 270.

hem durumunu hem de rivayetlerini iyi bildiğinden ondan nakilde bulunmuş, bunu yaparken de talebelerinin anlayacağı şekilde bazen künyesini zikretmekle yetinmiş olmalıdır.

Süfyan, Ebu'l-Fadl Bahr el-Bâhilî'den rivayetlerinde de onun ismini zikretmemiş, hep künyesi ile rivayette bulunmuştur. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın ifadesine göre Süfyan, rivayette bulunacağı kişiden Yahyâ'nın hoşlanmayacağına bildiğinde künyesi ile nakilde bulunurdu.²⁰⁶

Süfyan'ın bazen zayıf ravileri gizleyerek de tedlis yaptığı söylenmiştir.²⁰⁷ Bunun bir cerh olduğunu söyleyen İbn Hacer (852/1449), Süfyan gibi kimselerin bu tür tedlisi –başkalarına göre zayıf olsalar da– sika kabul ettikleri kimselerden yapmış olduklarını belirtir.²⁰⁸ Ancak bu işin tedlis olmadığı, ismi ile tanınan bir ravinin künyesini, künyesi ile tanınan bir ravinin de ismini öğretme kasdıyla bir çeşit tezyin olduğu da söylenmiştir.²⁰⁹

Buna bağlı olarak Süfyan'dan gelen rivayetler arasında munkatî' olanlar vardır. Mesela Ebu İshak → Zeyd b. Yusey → Huzeyfe → Resulullah kanalı ile rivayet ettiği Hz. Ebubekir ve Hz. Ali ile ilgili rivayet munkatî'dir. Süfyan'ın, Ebu İshak'tan rivayetleri bulunduğundan hadis muttasılmış gibi görülür. Ancak hadisin diğer tarikleri incelendiğinde onun, bu hadisi doğrudan Ebu İshak'tan işitmeyip, Şerîk kanalıyla rivayet ettiği tespit edilmiştir.²¹⁰

b. Zayıf Raviler ve Bid'at Ehlinde Rivayette Bulunması

Süfyan, döneminin meşhur âlimlerinden ve birçok sika raviden hadis almasının yanında zayıf ravilerden, bidat ehlinde, hatta kizb ile itham olunanlardan rivayette bulunmuş ve bu yönüyle de tenkit edilmiştir.

Nitekim Süfyan'ın rivayetleri ve hocaları incelendiğinde Yahyâ b. Maîn'in rivayetten uzak durduğu, hafızası yönünden eleştirilen ve münker rivayetleri naklettiği söylenen Ebân b. Abdullah el-Becelî'den (?);²¹¹ zındıklıkla itham edilerek öldürülen Muhammed b. Saîd eş-Şâmî el-Maslûbdan (?);²¹² Mu'tezile'nin

²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 366-367.

²⁰⁷ Zehebi, *Siyer*, VII, 242; Süyûtî, *Tedrib*, I, 225-226. Tedlis yapan râvileri toplayan kitaplarda Sevrî'nin de ismi zikredilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdebbisîn*, 32.

²⁰⁸ Süyûtî, *Tedrib*, I, 226.

²⁰⁹ Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, I, 231.

²¹⁰ Hâkim, *Ma'rife*, I, 70; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 89-90.

²¹¹ İbn Hıbbân, *el-Mecrâhîn*, I, 94; Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâir-ricâl* (thk. Âdil Ahmed-Ali Muavvid), I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 68. Sünen ashabının rivayetini eserlerine aldıkları Ebân hakkında İbn Hacer, "hafızası gevşek sadûk biri" ifadesini kullanır. İbn Hacer, *Takrib*, 27.

²¹² Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 561.

kurucusu olan Vâsıl b. Atâdan (131/748);²¹³ hocası Eyyûb'un uyarılarına rağmen ilk mu'tezililerden olan Amr b. Ubeyd'den (144/761),²¹⁴ hakkın-da Ebu Hanife'nin "Ben ondan daha yalancı birini görmedim", İbn Maîn'in "Yalancıdır, hadisi yazılmaz" dediği, Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'den (128/746),²¹⁵ meçhul raviler Muhammed b. Saîd et-Tâîfî (?),²¹⁶ ve Büşeyr'den (?);²¹⁷ metrûk ravi İbrahim b. Yezîd el-Kuraşî'den (151/768)²¹⁸ onun hadis rivayetinde bulunduğu görülür. Yine metrûk olduğu söylenen Talha b. Amr'dan (152/769) da hadis yazdığı nakledilmiştir.²¹⁹ Nitekim Süfyan'ın muasırı ve dostu olan Şu'be, onun her kesimden rivayette bulunduğu dair öğrencilerini uyar-mış, Süfyan'ın hadis aktardığı kimselerin güvenilirliğine dikkat edilmesi ge-rektiğini belirtmiştir.²²⁰

Tirmizî, hadis âlimlerinin çoğunluğunun yalanla itham edilen, gaflet ve çok hata yapmakla bilinen zayıf ravilerin rivayetlerinin kabulünün caiz ol-madığı görüşünde olduklarını söyler.²²¹ Hatta İmam Mâlik'in, hadis riva-yetinde olmasa bile günlük yaşantısında yalanla maruf kimselerin, kendi-lerinden hadis alınmaması gereken dört grup arasında zikrettiği meşhur-dur.²²² Süfyan es-Sevrî ise hatadan kimsenin kurtulamayacağını, bu sebep-le şayet kişinin hataları bulunsa da hadisleri doğru muhafazası ağır bası-yorsa hafız sayılacağını; bunun aksi durumda terk edileceğini belirtmiştir.²²³ Ancak böyle kimselerden rivayete cevaz verenler arasında Süfyan da zikre-dilmiştir. İbn Receb (795/1393), Süfyan'ın bu sözünden hareketle onun za-yıf kimselerden rivayeti, rivayetin doğru olduğunun bilinmesi şartına bağ-ladığını belirtir.²²⁴ Buna göre kişinin durumu ve o rivayetinin doğruluğu çok iyi bilindiği takdirde böyle kimselerden rivayet caiz olmaktadır. Ay-

²¹³ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 188.

²¹⁴ Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyan'ı Amr'dan ve görüşlerinden uzak durması için uyar-mış, ancak Süfyan, onda başkasında olmayan bilgilerin bulunduğunu söyleyerek onunla görüşmüştür. Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 33; Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 275.

²¹⁵ Râfızilikle suçlanmıştır. Süfyan'ın ondan rivayet ettiği iki hadis Ebû Dâvud (Salât, 194) ve İbn Mâce (Edâhi, 9) tarafından tahrir edilmiştir. Ondandır elli kadar hadis aldığı zikredilmiştir. Mizzi, *Tehzîb*, IV, 465-469. Fıglalı'nın Câbir hakkındaki kanaati "büyük bir âlim olmakla beraber Ehl-i sünnet'e ters dü-şen birtakım inançları sebebiyle tenkide uğrayan" "şii muhaddis" şeklindedir. Bkz. Ethem Ruhi Fıglalı, "Câbir el-Cu'fî", *DİA*, VI, 532.

²¹⁶ Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 563.

²¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 413.

²¹⁸ Mizzi, *Tehzîb*, II, 242-243.

²¹⁹ Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 20; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 242. Bu rivayette Talha b. Amr, Ma'mer, Şu'be, Sevrî ve İbn Cüreyc'in bulunduğu bir gruba dört bin hadis imla ettirmektedir.

²²⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, 106.

²²¹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 388 (Ebû Avâne, İbnü'l-Mübârek).

²²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 32; Hatîb, *el-Kifâye*, s. 134.

²²³ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 405.

²²⁴ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 388.

rica ravinin durumunun açıklanması meselenin daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Nitekim Süfyan'ın hadiste müttehem olan yahut hadis hıfzetmeyen yahut da sağlam (sebt) olmayan ravilerin karakterini herkese ilan etmeyi talim ettiği zikredilir.²²⁵ Süveyr b. Ebi Fâhite'den rivayette bulunup onun yalancılardan biri olduğunu belirtmesi²²⁶ ve İbnü'l-Mübârek'e Abbâd b Kesir'in durumunu açıklamasını söylemesi bunun örneklerindendir.²²⁷

Süfyan es-Sevrî, bidat ehli kabul edilen kimselerden de rivayette bulunmuştur. Mesela mürcienin önde gelenlerinden olan Abdülaziz b. Ebi Ravvâddan (159/776) hadis rivayet etmiştir.²²⁸ Abdülmelik b. A'yün'den (?) rivayette bulunurken de onun şîi ve ehl-i reyden râfızî biri olduğunu belirtmiştir.²²⁹ Süfyan'ın bu konudaki prensibi, mezhebini ve taraftarlarını desteklemek için yalanı ve yalancı şahitliği mübah saymaması şartıyla bidatçinin rivayetinin kabul edileceği şeklinde izah edilmiştir. Bu prensip, görüşünün propagandasını yapmayan bidat ehlinin rivayetleri kabul edilir' genel ilkesine de uygundur.²³⁰

Bununla birlikte Süfyan'ın, ircâ görüşü sebebiyle Cevvâb et-Teymî'den (120/737) hadis almadığı,²³¹ ircâ görüşü sebebiyle Ömer b. Zerr el-Hemdânî (153/770),²³² Mis'ar b. Kidâm (155/772),²³³ Muhammed b. Abdullah el-Esedî (153/770)²³⁴ gibi ravilerin cenazesine katılmadığı aktarılmıştır. Bundan onun rivayette bulunduğu kişileri, hatta rivayetlerini bireysel değerlendirdiğini anlamak mümkündür. Nitekim rical değerlendirme kriterleri münekkidlere göre farklılık arz ettiği bilinmektedir. Belki de Süfyan, ilmî müktesebatına dayanarak kendisine göre sika kabul ettiği ravilerin veya bazı kurları bulunan zayıf bir ravi olsa da rivayet ettiği bir hadiste hatası olmadığını tespit ettiği ravinin rivayetini almış; zayıf ravilerden aldığı durumlarda da onların hâline işaret etmiştir.

Ayrıca Süfyan, ahkâma dair konular değil de, sevap, edeb, zühd vb. konu-

²²⁵ Müslim, *Mukaddime*, 7; Fesevî, *el-Ma'rife*, III, 172; Hatib, *el-Kifâye*, s. 54; İbn Recep, *Şerhu İlel*, I, 358.

²²⁶ Âcurrî, *Suâlât*, 102; Hatib, *el-Kifâye*, 89.

²²⁷ Müslim, *Mukaddime*, 7.

²²⁸ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Kitâbu'l-duafâ*, el-Mektebetü'r-Rakamiyye, 2005, s. 88; Mizzi, *Tehzib*, XVIII, 137; Zehebi, *Siyer*, VII, 273. Tekines, Süfyan'ın ondan rivayetinin zikredilmiş olmasının onu tadil anlamına geleceğini belirtmek için olduğunu söyler (s.161). Ne var ki Süfyan'ın onun cenaze namazını kılmadığı da nakledilmiştir. Zehebi, *Siyer*, VII, 273.

²²⁹ Ukaylî, *Duafâ*, III, 34; Hatib, *el-Kifâye*, 105.

²³⁰ Hatib, *el-Kifâye*, 138; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 143. Süfyan'ın, Hattâbiyye'nin kendi görüşlerini desteklemek için yalanı mübah görmeleri sebebi ile Hattâbiyye dışındaki fırka mensuplarından rivayeti caiz gördüğü söylenmiştir. Süyûtî, *Tedrib*, I, 325.

²³¹ Mizzi, *Tehzib*, V, 160.

²³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 362.

²³³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 364.

²³⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 390.

larda, rivayet alınan kimseyi belirtmek suretiyle rivayette bulunmada bir beis görmemiştir. Onun şu sözü onun mecrûh kimselerden rivayetlerinde belli bir şarta bağlı kaldığını göstermektedir. O, şöyle der: “Helal haram ile ilgili konularda, hadis metnine yapılmış ilavenin veya metindeki bir eksikliğin farkına varabilen, ilmi ile meşhur imamlardan başkasından hadis almayınız. Bunların haricindeki konularda, şeyhlerden rivayette bir sakınca yoktur.”²³⁵

Süfyan, yeni şeyler öğrenme arzusu ile yolda yaşlı biriyle karşılaştığında ona yanında ilimden bir şey olup olmadığını sorardı.²³⁶ Onun karşılaştığı herkesten hadis dinleme konusundaki gayreti şu örnekte açıkça görülmektedir: Ebû Bekir b. Ayyâş, Şerîk ve Süfyan Kûfe ile Hîre arasında yürürlerken saç sakalı ağarmış birine rastlarlar. Hadis talebi konusunda çok istekli olan Süfyan arkadaşlarından önce davranıp o adama bildiği hadis olup olmadığını sorar. Ancak adamın verdiği cevaptan onun sarhoş olduğunu anlarlar.²³⁷

Burada adalet sahibi bir ravinin, bir kimseden aktardığı rivayetin onu tādîl anlamına gelip gelmediği sorunu gündeme gelmektedir. Genel kabul gören görüşe göre sika bir kimsenin, ismini söylediği şeyhten rivayette bulunması, hiçbir zaman onu tādîl manasına gelmez.²³⁸ Nitekim Süfyan es-Sevrî, öğrencilerini el-Kelbî’den (146/763) rivayetten men etmesi üzerine ‘Sen de ondan rivayette bulunuyorsun’ itirazına uğrayınca, “Ben onun rivayetlerinin doğru olanlarını yalanlarından ayırırım” diyerek ondan rivayette bulunması onu sağlam kabul ettiği anlamına gelmediğini göstermiştir.²³⁹ Rivayette bulunduğu Abdülmelik b. A’yûn’un şii ve ehl-i reyden râfîzî biri olduğunu belirtmesi de bunu destekler.²⁴⁰ Ancak özellikle Buhârî, Duafâsında ravileri zikrederken Süfyan ve Şu’be’nin onlardan rivayeti bulunup bulunmadığını zikretmek ihtiyacı hissetmiştir.²⁴¹ Rical konusundaki bilgileri ile meşhur bu iki zatın rivayetin olup olmadığının belirtilmesi, rivayetin tādîl manasına geldiğinin bazı âlimlerce kabul gördüğünü gösterir olsa gerekir.

²³⁵ Hatib, *el-Câmi*, II, 91; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 378.

²³⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 365.

²³⁷ Hatib, *el-Câmi*, II, 220; İbn Hallıkân, *Vefeyât*, II, 388.

²³⁸ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 140.

²³⁹ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 51. Süfyan’ın Kelbî’den rivayet maksadıyla değil de onun durumunu izah etmek için nakilde bulunduğu da söylenmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 73; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 379. Marifet sahibi hafız muhaddislerin zayıf ve yalancı kimselerin bile rivayetlerini sırf onları bilip hatırd tutmak için yazdıkları bilinen bir husustur. İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 390, 393.

²⁴⁰ Ukaylî, *Duafâ*, III, 34; Hatib, *el-Kifâye*, 105.

²⁴¹ Örnekler için bkz. Buhârî, *Duafâ*, I, 20, 29, 36, 38, 47, 76, 78, 80, 95, 106, 111, 112, 113, 116. İbn Hacer de Süfyan’ın ismini sıklıkla zikreder. Bkz. *Tehzib*, I, 132, 157, 165, 172, 183, 193, 229, 234, 238, 256, 307, 433.. Hatta metruk olduğu söylenen bir râvî için ne Süfyan’ın ne de Şu’be’nin ondan hadis almadıklarını zikreder. İbn Hacer, *Tehzib*, I, 429; V, 177.

Süfyan'ın hadis ve rical bilgisinin enginliğine dair bir başka örnek ise bazı âlimlerin, terk ettikleri bazı kişilerin rivayetlerini Süfyan'dan nakletmeleridir. İsmâil b. Abdülmelik el-Mekki²⁴² ve Alâ b. Hâlid el-Esedî'yi²⁴³ terk ettiğini söyleyen Yahyâ el-Kattân, onun rivayetlerini daha sonra Süfyan'dan yazdığını haber verir. Yine Süfyan gelene kadar Câbir el-Cufî'den hadis almadığını belirtir.²⁴⁴ Hadis aldığı kimseleri ve rivayetlerini bilen Süfyan'ın, talebelerine hadis talebinde bulunacakları kimseler hakkında yaptığı şu tavsiyesi manidardır: “Sika birisi, size sika olmayandan bir şey nakletmişse veya sika olmayan birisi, sika birisinden bir şey nakletmişse onu almayın! Ancak sika kimsenin sikalardan yaptığı rivayetleri kabul edin!”²⁴⁵

Çağdaşı Şu'be'nin, “Ne iyi bir adam! Keşke herkesten hadis almasa.” diye sitem ettiği²⁴⁶ Süfyan'ın zayıf ravilerden rivayetlerin, hadis ve rical bilgileri tarafından tespit edildiğinin ve ona göre değerlendirildiğinin göz önünde bulundurulması önemlidir. Bu husus içtihadî olduğundan onun zayıf kimselerden aktardığı bazı rivayetler hakkında farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Mesela Yahyâ b. Maîn'in, onun Ebû İshâk el-Hicrî'den naklettiği hadisleri rivayetten kaçındığı, buna mukabil İbn Mehdi'nin bunda bir sakınca görmediği nakledilmiştir.²⁴⁷

Sonuç olarak Zehebî (748/1348), güçlü bir rical bilgisine sahip olan Sevrî'nin tedlis yaptığı, yalancılardan rivayette bulunduğu gibi eleştirilere itibar edilmeyeceğini belirtir.²⁴⁸

c. Mürsel Rivayetleri

İlk dönem âlimleri genellikle ravileri iyi tanıdıkları için mürsel rivayetleri kullanırlardı. Ebu Dâvud'un Mekkelilere yazdığı risalede belirttiği üzere ilk defa İmam Şâfiî mürselleri rivayet etmeye müdahale etmiştir. Ebû Dâvud, “Bir konuda müsned hadis bulunmuyorsa, sadece mürseller varsa, o zaman mürsel, delil kabul edilir. Ancak mürsel haber, muttasıl kadar kuvvetli değildir.” diyerek bunun mümkün olduğunu belirtmiştir. Süfyan es-Sevrî de mürsel rivayetlerle

²⁴² Buhârî, *Duaîâ*, I, 20.

²⁴³ Buhârî, *Duaîâ*, I, 95.

²⁴⁴ Buhârî, *Duaîâ*, I, 29.

²⁴⁵ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh*, II, 29.

²⁴⁶ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 728-729.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 86.

²⁴⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 169; Özdirek-Çavuşoğlu, “Süfyan es-Sevrî”, s. 25.

ihdicacta bulunan ilk dönem âlimlerindendir.²⁴⁹ Nitekim Süfyan'ın, kendisine yetişemediği İbrâhîm en-Nehâîden (96/714)²⁵⁰ ve muasırı olduğu hâlde karşılaşmadığı Zührîden (124/742) rivayetleri,²⁵¹ kendisinden sadece bir hadis işittiği söylenen İbn Avn'dan (151/768) ise pek çok rivayeti vardır.²⁵²

Süfyan, bir ravinin hocasından gelen rivayetini, doğrudan hocadan almakla da itham edilmiştir. Mesela 'an Şerîk an Ebî İshâk' şeklinde aktardığı rivayet 'an Ebî İshâk' şeklinde de aktarılmıştır.²⁵³ Yine bir mecliste İbnü'l-Mübârek'ten aldığı bir hadisi onun ismini zikretmeksizin rivayet etmiş, ancak İbnü'l-Mübârek'i görünce ondan rivayet ettiğini belirtmiştir.²⁵⁴ Bu sebeple ilel ve tabakât kitaplarında Süfyan'ın hadis dinlemediği isimler zikredilmiştir. Meselâ Ebû Bekr b. Hafs ve Hayyân b. İyâse yetişmediği, Yezîd er-Rakkâşî, ve Saîd b. Ebî Bürde'den ise hiçbir şey işitmediği, Seleme b. Kuheyl'den filan hadisi dinlemediği, Hâlid b. Seleme ve İbn Avn'dan sadece bir hadis sema ettiği söylenmiştir.²⁵⁵

Sevrî'nin mürsel rivayetleri âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Yahyâ b. Saîd, Mâlik'in mürsellerini Süfyan'ın mürsellerine tercih etmiş, Süfyan'ın mürsellerinin sanki bir yel gibi (şibhu'r-rîh) olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Medînî de "Mâlik'in Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayetleri, Süfyan'ın İbrâhîm en-Nehâîden rivayetlerinden daha hoş gelir. Ancak her ikisi de zayıftır." demiştir.²⁵⁶

Bunlardan başka İbnü'l-Medînî, Süfyan'ın sadece bir kere tashîf yaptığını, جفينة ismini حفينة olarak aktardığını, bundan başka hiçbir hatasının olmadığını söylemiştir.²⁵⁷ İbrahim b. Edhem'in ise Süfyan'ı cihada gitmediğinden ötürü ayıpladığı zikredilmiştir.²⁵⁸

8. Uydurma Haberler ve Süfyan

Hadis ilminde büyük bir yeri bulunan Süfyan'ın bu otoritesi bazı kesimlerce suistimal edilmiş, onun bulunduğu isnad silsilelerinin tercih edilme-

²⁴⁹ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as, *Risaletü Ebî Dâvud es-Sicistânî fî vasfî te'lîfihî li kitâbihî's-Sünen* (thk. Muhammed Zahid el-Kevserî), Kahire, 1369, s. 5; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 549.

²⁵⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, 416; Süyûtî, *Tedrib*, I, 205.

²⁵¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 413.

²⁵² Mizzî, *Tehzîb*, XI, 166.

²⁵³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 266. Devamında İbnü's-Salâh, bunun gibi örneklerin merasilden sayılacağı gibi mezîd fî muttasılîl-esânîd olarak da kabul edilebileceğini belirtir. Süfyan'ın talebesi olan Abdurrezzâk'ın da bazı hadisleri doğrudan hocasından almadığı hâlde Süfyan'dan aktardığı nakledilir. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 266.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 58.

²⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 58.

²⁵⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 415-416; Süyûtî, *Tedrib*, I, 205.

²⁵⁷ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 462; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 166; Zehebî, *Siyer*, VII, 240.

²⁵⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 81.

si bazı senedlere onun isminin eklenmesine yol açmıştır. İsmâil b. Amr el-Becelî²⁵⁹ ve Ravvâd b. el-Cerrâh'ın²⁶⁰ Süfyan'dan münker; Abdullah b. Velîd el-Adenî²⁶¹ ve Bîşr b. es-Serî el-Basrî'nin²⁶² garîb; Yahyâ b. el-Yemân'ın²⁶³ ise acaip rivayetlerde bulunduğu aktarılmıştır. Meselâ “Ümmetim yetmiş küsür fırkadır. En iyisi ve en takvalısı, Mu'tezile fırkasıdır” uydurma hadisinin isnad zincirinde Süfyan es-Sevrî'ye de yer verilmiştir.²⁶⁴

Aynı zamanda ilk sûfilerden sayılan Süfyan'ın bazı sözleri hadis olarak aktarılmıştır. Mesela rical bilginleri tarafından ‘hadis hırsız’ olarak tanıtılan ve sika ravilere nispet ederek hadisler uyduran Ahmed b. el-Hasen b. Ebân el-Mısırî, Süfyan'a ait olan “Allah, amelsiz sözü, niyetsiz ameli, Kitap ve sünnete uygun olmayan söz, amel ve niyeti kabul etmez” sözü bilinen bir isnad ile merfû hadis olarak nakletmiştir.²⁶⁵ İbn Abdilber de, hadis olarak nakledilen “İlim, amele seslenip çağırır, amel ona cevap verirse iyi, aksi hâlde ilim uzaklaşıp gider.” rivayetinin Süfyan'ın sözü olduğunu söyler.²⁶⁶

Süfyan'ın kim olduklarını belirterek müttehem ravilerden rivayette bulunduğu daha önce zikredilmişti.²⁶⁷

Eserleri

Hadisleri fıkıh bablarına ayırıp ilk tedvin eden kimselerden olan Süfyan'ın eserlerinin büyük kısmı, vasiyeti gereği talebesi Ammâr b. Seyf tarafından kitapları imha edildiğinden²⁶⁸ günümüze ulaşamamıştır. Süfyan'ın mevcut rivayetleri, o hayatta iken ondan sema edenlerin naklettikleridir. O vefat etmeden önce gerek *Cami*'ini gerekse diğer eserlerini kendisinden sema edenler bulunmaktaydı. Nitekim daha sonraki kaynaklarda kendisine, görüşlerine ve eserlerine yapılmış çokça atıf bulunmaktadır.

Süfyan'ın kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: el-Câmiu'l-kebîr fi'l-fıkhi ve'l-ihtilâf, el-Câmiu's-sağîr, Kitâbü'l-ferâiz ve'l-mevâris, Kitâbu âdâbı

²⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 280.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 249.

²⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 64.

²⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 394.

²⁶³ Hatib, *Târîh*, XIV, 123.

²⁶⁴ Kâdî Abdülcebâr el-Hemdânî, *el-Münnye ve'l-emel* (nşr. Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ), Dâru'l-ma'rife, 1985, 7; Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 53.

²⁶⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 90.

²⁶⁶ İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm*, II, 23. Aynı söz Hz. Ali ve İbnü'l-Münkedir'e de isnad edilmiştir. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 171.

²⁶⁷ Süveyr b. Ebî Fâhite bunlardandır. Bkz. Hatib, *el-Kifâye*, 89.

²⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 116; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 315; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 38, Zehebî, *Siyer*, VII, 242.

Süfyan es-Sevrî, Risâletün ilâ Abbâd b. Abbâd el-Ersûfî, Kitâbu't-tefsîr, Kitâbü'l-i'tikâd.

Tefsir ve fıkıh rivayetlerinin yanı sıra Süfyan'ın rivayetlerini, sözlerini ve rical dair görüşlerini toplayan bazı çalışmalarla, onun muhtelif ilimlerdeki yerini konu edinen çağdaş araştırmalar bulunmaktadır.²⁶⁹

Sonuç

İlim ehli bir ailede yetişen Süfyan es-Sevrî, hayatının büyük kısmını Kûfede geçirmiş, muhtelif beldelere ilmî seyahatlerde bulunarak pek çok hocadan ders almış, zamanının ilim ehli ile müzakerelerde bulunmuş çok yönlü bir âlimdir. Fıkıhta tabilerinin altıncı asra kadar yaşadığı müstakil bir mezhep sahibi olması yanı sıra, her ne kadar kendisinden hadis ilmi ile meşguliyet hakkında bazı olumsuz söz ve uygulamaları aktarılmış olsa da, hadis ve rical ilminde daha hayatta iken saygın bir otorite kazandığı görülmektedir.

Güçlü hafızası yanında hadisleri derleyip tasnif edenlerin ilklerinden kabul edilen Sevrî'nin hacminin oldukça geniş olduğu söylenen *el-Câmiu'l-kebir* adlı musannefi doğrudan günümüze ulaşamamış olsa da rivayetleri ve görüşleri kendisinden rivayet eden kimselerce aktarılmış, sonraki müellefât içerisine dercedilmiştir. Ondaki gelen rivayetler ve diğer bilgiler incelendiğinde dönemin genel uygulamasına uygun olarak muhtelif rivayet metodlarını kullandığı, mana ile rivayeti ve hadisleri kısaltarak nakletmeyi caiz gördüğü, kıraati hadis öğrenme yollarının en iyisi kabul ettiği, hadis terimleri ile ilgili bazı tercihlerinin bulunduğu, mürsel rivayetleri kullandığı görülmektedir.

Rical bilgisinde dönemindeki âlimlerden üstün görülen Sevrî, her kesimden rivayette bulunmakla eleştirilmiştir. O bu konudaki prensibini helal ve haram ile ilgili konular dışında yalancılığı bilinmeyen herkesten rivayette bulunulabileceği şeklinde açıklamıştır. Ancak onun isnad konusundaki uyarıları, rivayet edilen bilginin isnadının mutlaka verilmesi gereğine vurgu yapmaktadır.

İsnada son derece önem veren Süfyan'ın eleştirildiği noktalardan birisi de tedlis yapmasıdır. Ancak onun rical konusunda derin bilgisi bulundu-

²⁶⁹ Süfyan'ın eserleri hakkında geniş bilgi ve söz konusu çalışmalara dair bir liste için bkz. Akpınar, "Süfyan es-Sevrî'nin Hayatı ve Eserleri" (yayına hazır makale).

ğundan, hakkındaki tedlis ve mürsel rivayet tenkitlerine itibar edilmeyeceği söylenmiş, onun rivayette bulunduğu kimseleri iyi tanıdığı, zayıf kimse-lerden rivayette bulunsa da aldığı rivayetleri iyi tetkik ettiğinden bunların kabul edilebileceği söylenmiştir.

Hadis, rical ve fıkıh ilimlerinde böylesi otorite olan Süfyan hakkında muhtelif yönlerini ele alan çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, daha modern imkânlarla yeni ve kapsamlı araştırmaların yapılması, eserlerinin yazmalarına ulaşma noktasında çaba gösterilmesinin, onun ve yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Âcurri, Ebû Ubeyd, *Suâlat fi'l-cerh ve't-ta'dil* (thk. Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî), Medine 1979.
- Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (thk. Vasıyyullah b. Muhammed), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı (Bursevi Örneği)*, Ensar Yay., Konya 2004.
- Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İstanbul 1986.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Esmâ ve's-sıfât* (thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî), Mektebetü's-Sevâdî, Cidde I-II, ts.
- _____, *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Meclisü Dâirati'l-Meârif), Haydarâbâd 1344.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Kitâbu'd-duafâ*, el-Mektebetü'r-Rakamiyye 2005.
- _____, *Sahihu'l-Buhârî*, (zabt: Mahmûd Muhammed Mahmûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2013.
- Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlelü'l-vâride fi ehâdisi'n-nebeviyye* (thk. Mahfûzurrahman Zeynullâh), Dâru Taybe, Riyâd 1985.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as, *Risaletü Ebî Dâvud es-Sicistânî fi vasfi te'lifihi li kitâbihi's-Sünen* (thk. Muhammed Zahid el-Kevserî), Kahire 1369.
- _____, *Sünenü Ebî Dâvud*, (zabt: Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Ebu Zehv Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler (Hz. Peygamber'in Hadislerine Müslümanların Hizmetleri)*, çev. Selman Başaran, Ali Sönmez, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Ebu Zür'a er-Râzî, *Kitâbu'd-Duafâ*, (Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûduhû fi's-sünneti'n-nebeviyye'nin içinde), Medine 1989.
- Ertürk, Mustafa, *Nebevî Sünnetin Gerçekliğinde Hadis Çözümlemeleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh* (thk. Ekrem Ziya el-Ömerî), I-IV, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1410.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Câbir el-Cu'fî", *DİA*, VI, 532

- Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf, *Min hadîsi'l-imâm Süfyan b. Saîd es-Sevrî*, (thk. Âmir Hasen Sabri), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2004.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs* (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd ts.
- Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Kitâbiyât Yay., Ank. 2004.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Dımaşk-Beyrut 2009.
- _____, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, (thk. Mahmûd et-Tahhân), Mektebetü Meârif, Riyâd 1403.
- _____, *Şerefu ashâbi'l-hadîs* (thk. M. Said Hatiboğlu), DİB. Yayınları, Ankara 1991.
- _____, *Târihu Bağdâd ev Medinetü's-selâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Iclî, Ahmed b. Abdullah el-Kûfî, *Ma'rifetü's-sikât* (Abdulâlîm Abdulazîm), Mektebetü'd-dâr, Medîne 1985.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlihi* (thk. Fevvâz Ahmed Zümerli), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl* (thk. Âdil Ahmed-Ali Muavvîd), I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, ts.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *el-Fütühâtü'l-mekkiyye* (thk. Osman Yahyâ), I-XIV, el-Mektebetü'l-Arabîyye, Mısır 1985.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru Sâdır, Beyrut 1907.
- _____, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (thk. Rubeyyî b. Hâdî), Dâru'r-Râye, Riyâd 1994.
- _____, *Fethu'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.
- _____, *Tabakâtu'l-müdelîsin ev Ta'rifî ehli't-takdîs merâtibe'l-mevsûfine bi't-tedlîs* (thk. Asım b. Abdullah el-Karyûtî), Mektebetü'l-Minâ, Ammân ts.
- İbn Hallikân, Ebu Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zamân* (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1969.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî, *Kitâbü'l-mecrûhin mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn* (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992.
- İbn Kuteybe, *el-Meârif* (thk. Servet Ukkâşe), Dâru'l-Meârif, Kâhire ts.
- İbn Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih* (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), c. III, Mekke 1979.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, (zabt: Ahmed Şemseddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbn Receb, el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî*, Mektebetü'r-Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm 1422.
- _____, *Şerhu İlelî't-Tirmizî* (thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2001.
- İbn Sâd, Muhammed ez-Zühri, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968/1388.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaluddîn Ebî'l-Ferac, *Sıfatü's-safve* (thk. Mahmud Fâhûrî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1979/1399; (çev: Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yay., İst. 2006.

- ____ *ed-Duaîfâ ve'l-metrûkin* (thk. Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1406.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*, nşr: G. Bergstraesser, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddin el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî ğarîbî'l-hadis* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Müessesetü't-târîhî'l-Arabî, Beyrut ts.
- İbnü'l-Medînî, Ebû Abdullah Ali, *el-İlel* (thk. Muhammed Mustaaf el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1980.
- ____ Ebû Abdullah Ali, *Suâlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkâdir), Mektebetü'l-meârif, Riyad 1984.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk Ebu'l-Ferec, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978/1398.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrazûrî, *Mukaddimetü İbnî's-Salâh fî ulûmî'l-hadis*, (thk. Abdullah el-Minşâvî), Dâru'l-Hadis, Kahire 2010.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu, Dârulhadis, İst. 2002.
- Kâdî, Abdulcebbâr el-Hemdânî, *el-Münye ve'l-emel* (nşr. Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ), Dâru'l-ma'rife, 1985.
- Karahan, Abdullah, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği (Tespiti, İmkâm, Hadisin Sıhhatine Etkisi)*, Sır Yay., İst. 2005.
- Kâsımî, Cemâleddin ed-Dimaşkî, *Kavâidü't-tahdis min funûni mustalahî'l-hadis* (thk. Muhammed Behçet), Dâru İhyâî'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1971.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 2006.
- ____ *Hadislerin Toplanması ve Yazı İle Tespiti*, Hüner Yayınları, Konya 2007.
- Küçük, Raşit, "Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri", *MÜİFD*, sayı 3, s.277-293, İstanbul 1985.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, *er-Raf' ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Halep 1407.
- Mekki, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb* (thk. Âsım İbrâhîm el-Kiyâli), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Mizzî, Cemâleddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzibü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.
- Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbü'z-zühd*, (thk. Âmir Hasen Sabrî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1999.
- Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Muhammed b. Şeref, *Tehzibü'l-esmâ ve'l-lüġât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek: Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu yay., Ank. 1998
- Özdirek, Recep - Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Süfyan es-Sevrî", *DİA*, XXXVIII, s. 23-28.
- Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., Ank. 2005.
- Plessner, M., "Süfyan-üs-Sevrî", *İA*, XI, 83-86, İstanbul 1979.
- Râmeihürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* (thk. Muhammed Acâc Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971.
- Hüseyn b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Beyrut 1976.

- Sem'anî, Ebû Saîd Abdülkerim b. Muhammed (562/1166), *Edebü'l-ımlâ ve'l-istimlâ* (thk. Saîd Mücemed el-Lehhâm), Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1989.
- Sevrî, Süfyan b. Saîd b. Mesrûk, *Tefsîru Süfyan es-Sevrî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403.
- Sezgin, M. Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000.
- Süyûtî, Celaledîn Abdurrahman, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takribi'n-nevevî* (thk. Abdulvehhâb Abdullatif), I-II, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîsiyye, Riyâd ts.
- _____, *Tenvîru'l-havâlik şerhu Muvattai Mâlik* (thk. İsrâf Sıdkî Muhammed), Dâru'l-Fikr, Medine 2005.
- Şevkânî, Muhammed b. Âlî, *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr min ehâdisi'l-seyyidi'l-ahyâr*, Mektebetü Mustafa el-Halebî, Mısır ts.
- Tekineş, Ayhan, *Gelenekğin Altın Zinciri: Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî ve hüve el-Câmiu's-Sahîh*, nşr: Hâlid Abdülğani Mahfûz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr, *Kitâbü'd-duafâu'l-kebir* (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis (Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışılabilir Rivayetler)*, Yediveren Yayınları, Konya 2001.
- Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
- Zehebî, Ebu Abdullah Şemsuddîn, *Tezkiratü'l-huffâz*, Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1347.
- _____, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (thk. Ali el-Becâvî ve kızı), Dâru'l-fikr, Mısır ts.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (ed. Şuayb Arnavud, thk. Ali Ebu Zeyd) Mevsûatü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- Zerkeşi, Bedreddin, *Hiz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler (el-İcâbe)*, (çev. Bün-yamin Erul), Kitâbiyât Yay., Ank. 2002.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm kâmus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müstâribin ve'l-müsteşrikin*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1984.